

Η ΔΟΞΑ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ

ΣΠΛΑΓΧΝΩΝ ΩΣ ΕΔΡΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

ΥΠΟ

ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΒΟΡΕΑ, ΔΙΔ. ΦΙΛ.,

ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

(ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΟΥ ΠΑΝΗΓΓΡΙΚΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Κ. ΚΟΝΤΟΥ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1909

Η ΔΟΞΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΠΛΑΓΧΝΩΝ ΩΣ ΕΔΡΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Ὅτι τὸ νευρικὸν σύστημα, οὗ ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖ τὸ κέντρον, ὄργανον ὑπάρχει τῆς ψυχῆς, ἴσταται νῦν ἄσειστον δόγμα τῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ νεῦρα αἰσθητικὰ καὶ κινητικὰ ἐκφυόμενα ἀπολήγουσιν εἰς τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων καὶ τοὺς μῦς τῶν διαφόρων τοῦ σώματος μελῶν καὶ ἔργον ἔχουσι τὸ μὲν νὰ μεταδίδωσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν ψυχὴν ἐντυπώσεις ἐκ τε τοῦ σώματος καὶ τοῦ περιέχοντος τὸ δὲ κατὰ τὰ ἐκ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἐγκεφάλου κελεύσματα ἢ ἄλλως κατ' ἐρεθίσματα νὰ κινῶσι τὸ σῶμα. Διὰ τῶν νεύρων τούτων καὶ τῶν κεντρικῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος ὀργάνων ὁρῶμεν, ἀκούομεν, πᾶσαν αἴσθησιν αἰσθανόμεθα καὶ πᾶσαν κινούμεθα κίνησιν καὶ κοινωνοῦμεν πρὸς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον.

Ἐγένετο δὲ τὸ δόγμα τοῦτο μακρᾶς καὶ ἐνδελεχοῦς ἐρεῦνης πόρισμα, ἧς τὰς κρηπίδας ἡ ἐλληνικὴ διάνοια κατέβαλε πρώτη. Ὁ Πυθαγόρας ἤδη, ὡς παραδέδοται, ἐδίδαξεν ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἔδρα ὑπάρχει τοῦ νοῦ¹⁾. Καὶ ὁ Ἀλκμέων, ὁ διαπρεπὴς ἐν Κρότωνι ἰατρός, ὃς ἐγένετο ἐκ τῶν ὀπαδῶν ἐκείνου, ἠκρίβωσεν ὅτι ἅπασαι αἱ αἰσθήσεις συναρτῶνται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, διὸ καὶ πηροῦνται πηρουμένου τούτου καὶ μεταλλάττοντος χώραν²⁾. Ἄριστα δ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ «περὶ ἱερῆς νούσου» ἦτοι ἐπιληψίας συγγράμματος ἀπεφήνατο· «εἰδέναι χρὴ τοὺς ἀνθρώπους ὅτ' ἐξ οὐδενὸς ἡμῖν αἱ ἡδοναὶ καὶ αἱ εὐφροσύναι καὶ οἱ γέλωτες καὶ αἱ παιδιαὶ ἢ ἐνθεῦτεν (ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου) καὶ λῦπαι καὶ ἀνία καὶ δυσφροσύναι καὶ κλαυθμοί. Καὶ τούτῳ (τῷ ἐγκεφάλῳ) φρονεῦμεν μά-

¹⁾ Πλουτ. π. τ. ἀρεσκ. IV, 5.

²⁾ Θεοφρ. π. αἰσθ. 26.

λιστα και νοεϋμεν και βλέπομεν και άκούομεν και γινώσκομεν τά τε αισχρά και τά καλά και τά ήδέα· τῷ δὲ αὐτῷ τούτῳ και μαινόμεθα και παραφρονέομεν και δειματα και φόβοι παρίστανται ήμῖν. Και ταυτα πάσχομεν εκ του εγκεφάλου πάντα, όταν οϋτος μὴ υγιαίνη άλλ' ή θερμότερος τῆς φύσεως γένηται ή ψυχρότερος ή υγρότερος ή ξηρότερος ή άλλο τι πεπόνθη παρὰ τήν φύσιν »¹⁾. Τήν αὐτήν δὲ γνώμην ἔσχον ο Δημόκριτος²⁾ και ο Αναξαγόρας³⁾ και Διογένης ο Απολλωνιάτης⁴⁾ και ο Πλάτων⁵⁾ και ο Ξενοκράτης και ο Στράτων⁶⁾ και ο Ηρόφιλος και ο Ερασίστρατος⁷⁾ και ο Γαληνός⁸⁾ και άλλοι τῶν Ἑλλήνων συχνοί⁹⁾.

Πολλῶ δὲ μάλλον τά κατὰ τὸ νευρικὸν σύστημα και τὸν ἐγκέφαλον ήκρίθωσαν κράτιστοι τῶν νεωτέρων χρόνων ἐρευνηταί, μάλιστα δ' ο Gall και ο Flourens, πολλοῦ ἀξιοι γενόμενοι διὰ τὰς εις τὸν καθορισμὸν τῆς ἐνεδράσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ συμβολὰς των, ο Broca, ὃς πρῶτος ὤρισε τὸ ὄρ-

¹⁾ Κεφ. 14. πρὸλ. και 16.

²⁾ Μ. Εὐαγγελίδου, Ἰστ. Φιλοσ. I, 1904, σελ. 235.

³⁾ Μ. Εὐαγγελίδου, αὐτόθι, σελ. 267.

⁴⁾ Μ. Εὐαγγελίδου, αὐτόθι, σελ. 86.

⁵⁾ Τίμ. 31 κέξ. 44.

⁶⁾ Γαληνοῦ III, 212 και 673 Kühn.

⁷⁾ Πλουτ. π. τ. ἀρεσκ. IV, 5. Πρὸλ. Γαληνοῦ V, 587 κέξ. XV, 360 Kühn. Tertull. d. an. 15. Ὁ Ηρόφιλος, διαπρεπέστατος ἀνατομικὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (περὶ τὸ ἔτος 300 π. Χ.), τέσσαρας ἀπεδέχετο ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δυνάμεις, τὴν ὀρεπτικὴν (ἐν τῷ ἥπατι), τὴν θερμαντικὴν (ἐν τῇ καρδίᾳ), τὴν διανοητικὴν (ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ) και τὴν αισθητικὴν (ἐν τοῖς νεύροις), ἐξήτασε δὲ και περιέγραψε πολλὰ τοῦ ἐγκεφάλου μέρη. Τὴν τετάρτην τοῦ ἐγκεφάλου κοιλίαν ἐθεώρει πιθανῶς ἔδραν τῆς ψυχῆς (πρὸλ. Haeser, *Gesch. der Medicin*⁸⁾, I, 1875, σελ. 235). Ὁ δ' Ερασίστρατος, σύγχρονος ἐκείνου, περιέγραψε τὰς ἑλικὰς τοῦ ἐγκεφάλου και ὠμίλησε περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν ἔχουσιν αὐταί ἐπὶ τὴν διάνοιαν. Ἐδραν τῆς ψυχῆς εἶπεν ο Ερασίστρατος τὴν παρεγκεφαλίδα (Haeser αὐτόθι σελ. 239).

⁸⁾ α Ἀρχὴν μὲν νεύρων και συμπάσης αισθησειῶς τε και τῆς κατὰ προαίρεσιν κινήσεως τὸν ἐγκέφαλον ὑπάρχειν, ἀρχὴν δὲ ἀρτηριῶν και τῆς ἐμφύτου θερμασίας τὴν καρδίαν » (III, 625. Πρὸλ. και V, 238 κέξ. Kühn. και άλλ.).

⁹⁾ Ἐν τοῖς δοκίμοις χρόνοις φαίνεται ὅτι και παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐφέρετο ἡ γνώμη περὶ τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ὄργανου τῆς ψυχῆς. «Τὸν ἐγκέφαλον ὡσπερ σεσεῖσθαί μοι δοκεῖς», λέγεται ἐν ταῖς τοῦ Ἀριστοφάνους Νεφέλαις (στ. 1276). Γνωστὸν δ' εἶναι και τὸ «εἰ τὸν ἐγκέφαλον μὴ ἐν ταῖς πτέρναις καταπεπατημένον, άλλ' ἐν τοῖς κροτάφοις φορεῖτε» (Ψευδοδημοσθ. Περὶ Ἄλων. 45).

γανον τῆς γλώσσης καὶ τοῦ λόγου, τὴν τρίτην μετωπιαίαν ἔλικα τοῦ ἀριστεροῦ ἡμισφαιρίου, ὁ Munk ὁ ἀκριβέστερον τὰς αισθητικὰς τοῦ ἐγκεφάλου χώρας παρατηρήσας, ὁ Hitzig, ὁ Goltz, ὁ Golgi, ὁ Waldeyer, ὁ Kölliker, ὁ Ramon y Cajal, ὁ van Gehuchten, ὁ Flechsig, πλεῖστοι ἄλλοι ¹⁾).

Ἄλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς, πιθανώτατα δὲ πολὺ παλαιότερον, ἐμορφώθη τις παρ' Ἑλλησι δόξα, καθ' ἣν ἡ καρδία καὶ τὰ περὶ αὐτὴν σπλάγχνα εἶναι ὄργανα τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν. Ἡ καρδία καὶ αἱ φρένες κατὰ τὴν ἀφελεστέραν ταύτην θεωρίαν διανοοῦνται καὶ συναισθάνονται καὶ ὀρέγονται· τὸ ἥπαρ εἶναι κέντρον τῆς ἐπιθυμίας καὶ δὴ καὶ τοῦ ἔρωτος· ἐκ τῆς χολῆς προέρχεται ἡ ὀργή. Καὶ οὐ μόνον παρ' Ἑλλησιν ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς φέρεται ἡ ὑπόληψις αὕτη περὶ τῶν σπλάγχνων. Κατὰ τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὸ ἥπαρ διανοεῖται, κατὰ δὲ τοὺς Ἑβραίους αἰτία τῶν διανοημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὀρέξεων γίνονται καὶ οἱ νεφροί. Διέμεινε δὲ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων ἡ δοξασία αὕτη καὶ νῦν ἔτι κρατεῖ παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις καὶ ζῆ ἐν τῇ γλώσσει καὶ τῇ φιλολογίᾳ ἐκάστου λαοῦ.

Ἡ ἐπίσκεψις τῆς δόξης ταύτης περὶ τῶν σπλάγχνων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἡμετέρας πραγματείας. Ἐν τῷ πρώτῳ αὐτῆς μέρει ἐξετάζομεν ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων ἀρξάμενοι τίνα τῶν σπλάγχνων ὑπέλαβον εἰ ἄνθρωποι τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὄργανα, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ζητοῦμεν τοὺς λόγους ὑφ' ὧν ἕκαστοι πεισθέντες τὰ σπλάγχνα ταῦτα ἐνόμισαν ἔδραν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Καὶ μάλιστα μὲν ἔχομεν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ὑπ' ὄψει τοὺς Ἑλληνας, παρεξετάζομεν δὲ καὶ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἑβραίων τὰς δοξασίας, ὁδοῦ δὲ πάρεργον καὶ ἄλλων τινῶν λαῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων.

¹⁾ Πρὸς. Wundt, Essais, 1885, κεφ. IV. Gehirn u. Seele. Höffding, Psychologie κατὰ μετάφρ. Bendixen, 1893, κεφ. II, Seele u. Körper. Flechsig, Die Localisation der geist. Vorgänge, 1896. Villa, Psychologia contemporanea, 1899, κεφ. III. Spirito e corpo.

I. ΣΠΛΑΓΧΝΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

1. *Ἡ καρδία ὡς ἔδρα τῶν ψυχικῶν φαινομένων.*

Παλαιότατον τῶν Ἑλλήνων δίδαγμα ἐγένετο ὅτι ἡ καρδία εἶναι τῶν πολλαπλῶν ψυχικῶν φαινομένων ἔδρα. Κατὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐκ τῆς καρδίας προέρχεται ἡ ὄρεξις ἐν πάσαις αὐτῆς ταῖς ἐκδηλώσεσι καὶ ὁ φόβος καὶ ἡ λύπη καὶ τᾶλλα συναισθήματα πάντα ἐν τῇ καρδίᾳ ἔχουσι τὴν ρίζαν αὐτῶν·

*νῦν δ' ἄρχ' ὄπη σε κραδίη θυμός τε κελεύει,*¹⁾
λέγει ἐν τῇ Ἰλιάδι πρὸς τὸν Ἑκτορα ὁ Πάρις· ὁ δ' Ἀχιλλεὺς τὸν Ἀγαμέμνονα ἐπὶ δειλίᾳ ψέγων

*οἴνοβαρές, κυνὸς ὄμματ' ἔχων κραδίην δ' ἐλάφοιο*²⁾.
Καὶ οὐ μόνον τῶν ὀρέξεων καὶ τῶν συναισθημάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς διανοήσεως ὄργανον εἶναι ἡ καρδία. Ἐκείνη διαλογίζεται, προβλέπει, γίνεται ἀφροσύνης παραίτιος.

*Αὐτὰρ ἐγὼν ἐπὶ νῆας οὖ' ἕστασαν ἐν ψαμάθοισιν
ἦϊα πολλὰ δέ μοι κραδίη πόρφυρε κίοντι*³⁾,
λέγει ὁ Ὀδυσσεύς· ἀλλαχοῦ δὲ τῆς Ὀδυσσεΐας λέγει περὶ τοῦ ἥρωος ὁ ποιητῆς

*ἐνθα δὴ νύκτας δύο τ' ἤματα κύματι πηγῶ
πλάζετο, πολλὰ δέ οἱ κραδίη προτιόσσει' ὄλεθρον*⁴⁾.

Ἐν δὲ τῇ Ἰλιάδι ὁ Ποσειδῶν πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα λέγει·
*Νηπύτι', ὡς ἄνοον κραδίην ἔχες! Οὐδέ νυ τῶν περ
μέμνηται ὄσα δὴ πάθομεν κακὰ Ἴλιον ἀμφί*⁵⁾.

Ταῦτά δὲ δύναται ἡ λέξις κῆρ ἢ δηλοῦσα τὴν καρδίαν. Κῆρ εἶναι τὸ ὄργανον, ἐν ᾧ ἐδράζεται ἡ ἐπιθυμία

¹⁾ Ἰλιάδ. Ν 784.

²⁾ Ἰλιάδ. Α 225.

³⁾ Ὀδ. δ 426.

⁴⁾ Ὀδ. ε 388.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Φ. 441 κέξ.

λύσσα δέ οἱ κῆρ

αἶέν ἔχε κρατερῆ, μενέαινε δὲ κῦδος ὀρέξαι ¹⁾
ὡσαύτως δὲ τὰ συναισθήματα καὶ ἡ διάνοια·
τῆδε γὰρ αὖ μοι νυκτὶ παρέδραμεν εἵκελος αὐτῶ,
τοῖος ἐὼν ὅλος ἦεν ἅμα στρατῶ· αὐτὰρ ἐμὸν κῆρ
χαῖρ', ἐπεὶ οὐκ ἐφάμην ὄναρ ἔμμεναι, ἀλλ' ὕπαρ ἦδη ²⁾,
λέγει ἡ Πηνελόπη. Ὁ δὲ Ζεὺς πρὸς τὴν Ἥραν
τῶ κε Ποσειδάων γε, καὶ εἰ μάλα βούλεται ἄλλη,
αἶψα μεταστρέψει νόον μετὰ σὸν καὶ ἐμὸν κῆρ ³⁾

Πρὸς δὲ τούτοις θυμὸς καὶ ἦτορ, ἄλλα τῆς καρδίας ὀνόματα,
ἐν τε τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι καὶ ἔπειτα παρίστανται ὡς ὄργανα πά-
σης ἐκδηλώσεως ψυχικῆς. Ἐκ τοῦ θυμοῦ ἐκπορεύεται ἡ βούλησις·

Ἔκτορι γάρ οἱ θυμὸς ἐβούλετο κῦδος ὀρέξαι ⁴⁾.

Ὁ θυμὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης καὶ τοῦ φόβου
καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν παντὸς συναισθήματος·

Ὡς Αἰνεΐα θυμὸς ἐνὶ στήθεσι γεγήθει ⁵⁾,
λέγεται ἐν Ἰλιάδι. Ἀλλαχοῦ δὲ

« οὐδέ νυ σοί περ

δλλυμένων Δαναῶν ὀλοφύρεται ἐν φρεσὶ θυμὸς ⁶⁾

λέγει πρὸς τὸν Ποσειδῶνα ἡ Ἥρα.

Καὶ ὁ νοῦς δ' ἐν τῷ θυμῷ ἔχει τὴν ἔδραν αὐτοῦ·

αὐτὰρ ἐγὼ θυμῷ νοέω καὶ οἶδα ἕκαστα

ἔσθλά τε καὶ τὰ χέρεια, πάρος δ' ἔτι νήπιος ἦα ⁷⁾.

ὡσαύτως δὲ ἡ μνήμη. Γνωριμώτατον εἶναι τὸ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα
περὶ τοῦ Διὸς εἰρημένον·

¹⁾ Ἰλιάδ. Φ 542. Πρβλ. καὶ X 504.

²⁾ Ὀδ. υ 88.

³⁾ Ἰλιάδ. Ο 51 κέξ. Πρβλ. Ὀδ. η 81 κέξ.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Ο 596.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Ν 494.

⁶⁾ Ἰλιάδ. Θ 201.

⁷⁾ Ὀδ. σ 228.

μνήσατο γὰρ κατὰ θυμὸν ἀμύμονος Διγίσθοιο ¹⁾).

Οὐδὲν διαφέρει ἢ λέξις ἤτορ·
δῶρον δ' ὅτι κέ μοι δοῦναι φίλον ἤτορ ἀνώγει ²⁾.
τοῦτο δ' ἐγὼ πρόφρων δέχομαι, χαίρει δέ μοι ἤτορ ³⁾.
ἀλλ' ἐμοὶ ἀμφ' Ὀδυσῆϊ δαίφρονι δαίεται ἤτορ ⁴⁾.
Πηλείωνι δ' ἄχος γένετ' ἐν δὲ οἱ ἤτορ
στήθεσιν λαίοισι διάνδιχα μερμήριξεν ⁵⁾.

Ταῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα παραδείγματα πιστοῦσι τὸ πρᾶγμα.

Ἡ δὲ υπόληψις αὕτη περὶ τῆς καρδίας ἐκράτησε παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις. Δῆλον δ' ἐκ τε ἄλλων καὶ ἐκ τῶν δραματικῶν ποιητῶν, οἵτινες εἰς τὰ δράματα εἰσάγουσι πρόσωπα τοιαύτην ἔχοντα δόξαν περὶ αὐτῆς.

καί με καρδίαν ἀμύσσει φροντίς ⁶⁾,
λέγεται παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ, παρὰ δὲ τῷ Σοφοκλεῖ ἢ Ἰσμήνη
πρὸς τὴν Ἀντιγόνην λέγει

θερμὴν ἐπὶ ψυχροῖσι καρδίαν ἔχεις ⁷⁾
Πᾶσι δὲ γνώριμον εἶναι καὶ τὸ τοῦ Σοφοκλέους «τοῦ μὲν ὦν ἐρᾷ
κέαρ» ⁸⁾. ὡσαύτως δὲ τὸ τοῦ Εὐριπίδου
ἦ μὴν μ' ἐρεῖν σοι τὰ πὸ καρδίας ⁹⁾

καὶ τὸ τοῦ Πινδάρου·

εἰ δ' ἄεθλα γαρούειν ἔλδεαι, φίλον ἤτορ ¹⁰⁾
καὶ τὸ ἐν τῷ θαυμασίῳ ἐκείνῳ ἐπιτυμβίῳ τοῦ Αἰαντος·

¹⁾ α 29.

²⁾ Ὀδ. α 315.

³⁾ Ἰλιάδ. Ψ 647.

⁴⁾ Ὀδ. α 48.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Α 188.

⁶⁾ Ἰκέτ. 785.

⁷⁾ Ἀντιγ. 88.

⁸⁾ Οἶδ. Κολ. 688.

⁹⁾ Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 475. Πρὸβλ. τὸ τοῦ Ὀμήρου «ἐκ θυμοῦ φιλέειν» Ἰλιάδ. Ι 341.

¹⁰⁾ Ὀλυμπ. 1, 6.

“*Ἄδ' ἐγὼ ἅ τλάμων Ἄρειτὰ παρὰ τῶδε κάρημαι
Αἴαντος τύμβῳ κειραμένα πλοκάμους.
θυμὸν ἄχει μεγάλῳ βεβολημένα, εἶπερ Ἀχαιοῖς
ἅ δολόφρων Ἄπᾶτα κρέσσον ἐμεῦ κέκριται*¹⁾).

Καὶ οὐ μόνον τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὀρέξεων ἀλλὰ καὶ τῆς διανοήσεως ὄργανον καὶ κατὰ τούτους εἶναι ἡ καρδία Ἐν Εὐμενίσι τοῦ Αἰσχύλου ἡ σκιά τῆς Κλυταιμνήστρας πρὸς τὸν χορὸν τῶν Ἐρινύων ἐμφανιζομένη λέγει·
*ὄρα δὲ πληγὰς τάσδε καρδία σέθεν*²⁾).

Πολλῶν δ' ὁμοίως θαυμαστότερον εἶναι ὅτι καὶ τῶν φιλοσόφων καὶ ἰατρῶν πολλοὶ παρ' Ἑλλησιν ἐθεώρησαν τὴν καρδίαν ἕδραν τῆς ψυχῆς. Αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξεν ὅτι ἀρχὴ τῶν αἰσθήσεων εἶναι ὁ περὶ τὴν καρδίαν τόπος³⁾, ὁ δ' ἐγκέφαλος πρὸς ψῦξιν τοῦ αἵματος μόνον χρησιμεύει. « Ὁ μὲν οὖν ἐγκέφαλος, λέγει, εὐκρατον ποιεῖ τὴν περὶ τὴν καρδίαν θερμότητα καὶ ζέσιν »⁴⁾· ἀλλαχοῦ δὲ « τῶν αἰσθήσεων (ὁ ἐγκέφαλος) οὐκ αἷτιος οὐδεμιᾶς ὅς γε ἀναίσθητος καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὥσπερ ὀτιοῦν τῶν περιττωμάτων »⁵⁾. Κατὰ δὲ τὸν Χρῦσιππον· « ἡ ψυχὴ πνεῦμά ἐστι σύμφυτον ἡμῖν συνεχές παντὶ τῷ σώματι διῆκον, ἔστ' ἂν ἡ τῆς ζωῆς

¹⁾ Δυρ. Ἄνθολ. ἐκδ. Bergk-Crusius, 1901, σελ. 366.

²⁾ Στίχ. 104. Πρὸβλ. καὶ τὰ ἐν θυμῷ βάλλομαι, ἐνθυμοῦμαι, εὐθυμος, ἀθυμος, πρόθυμος, ὁμόθυμος, ῥήθυμος, θυμῆρης, θυμαρῆς, θυμαλῆς, θυμοβόρος, θυμοδακῆς, δακέθυμος, καταθύμιος, μεγάθυμος, ὑπέρθυμος, καρτερόθυμος, θυμολέων, ἀκήριος, μεγαλήτωρ κττ., ἃ πάντα τεκμηριοῦσιν ὅτι ἡ καρδία ἐνομισθὴ ἕδρα τῆς ψυχῆς. Ἴδε καὶ Buchholz, Homer. Psychol. u. Ethik, 1885. σελ. 3 κεξ.

³⁾ Περὶ ζ. μορ. Β 10, 656α 28. Πρὸβλ. καὶ Γ 3, 665α 12 « ἐν ἧ (καρδίᾳ) τὴν ἀρχὴν φάμεν τῆς ζωῆς καὶ πάσης κινήσεώς τε καὶ αἰσθήσεως » καὶ 666α 12 « ἔτι δ' αἰ κινήσεις τῶν ἠδέων καὶ τῶν λυπηρῶν καὶ ὅλως πάσης αἰσθήσεως ἐντεῦθεν ἀρχόμεναι φαίνονται καὶ πρὸς ταύτην περαίνουσαι ».

⁴⁾ Περὶ ζ. μορ. Β 7, 652 β 6 καὶ ἄλλ. Κατὰ Πλάτωνα (ἐν Τιμαίῳ 70 C) ἡ τῆς καρδίας θερμότης εὐκρατος καθίσταται τὸ μὲν διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, τὸ δὲ διὰ τοῦ ὕδατος, ὃ εἰσέρχεται εἰς τοὺς πνεύμονας, κατ' αὐτὸν καὶ τινὰς τῶν ἱπποκρατικῶν (Πρὸβλ. Haeser, I, 195, 212).

⁵⁾ Περὶ ζ. μορ. Β 10, 743 β 28.

συμμετρία παρῆ ἐν τῷ σώματι. Ταύτης οὖν τῶν μερῶν ἐκάστω διατεταγμένων μορίῳ, τὸ διῆκον αὐτῆς εἰς τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν φωνὴν εἶναι, τὸ δὲ εἰς ὀφθαλμοὺς ὄψιν, τὸ δὲ εἰς ὠτα ἀκοήν, τὸ δὲ εἰς ῥίνας ὄσφρησιν, τὸ δὲ εἰς γλῶτταν γεῦσιν, τὸ δὲ εἰς ὄλην τὴν σάρκα ἀφήν, εἰς ὃ δὲ συμβαίνει πάντα ταῦτα, ἐν τῇ καρδίᾳ εἶναι, μέρος ὄν αὐτῆς τὸ ἡγεμονικόν¹⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ζήνωννα «φωνὴ διὰ φάρυγγος χωρεῖ· εἰ δ' ἦν ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου χωροῦσα, οὐκ ἂν διὰ φάρυγγος ἐχώρει· ὅθεν δὲ λόγος, καὶ φωνὴ ἐκεῖθεν χωρεῖ· λόγος δὲ ἀπὸ διανοίας χωρεῖ· ὥστ' οὐκ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἐστὶν ἡ διάνοια»²⁾. Συνεφέρετο δὲ καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἐν τούτοις καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν Στωικῶν³⁾. Πρὸς δὲ τούτοις πολλοὶ τῶν φιλοσόφων, οἵτινες τὸν ἐγκέφαλον ἔλεγον ὄργανον τῆς ψυχῆς, τῶν παθῶν ἐστίαν ἐνόμιζον τὴν καρδίαν. Κατὰ τὸν Πυθαγόρειον· Φιλόλαον «κεφαλὰ μὲν νόοιο, καρδία δὲ ψυχᾶς (=ζωῆς) καὶ αἰσθήσιος ἔδρα»⁴⁾. Κατὰ δὲ τὸν Δημόκριτον ἡ καρδία εἶναι «βασιλις ὀργῆς τιθηνός»⁵⁾. Κομψότατα δ' ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ λέγει· «Οἱ δὲ (θεοὶ) παραλαβόντες ἀρχὴν ψυχῆς ἀθάνατον τὸ μετὰ τοῦτο θνητὸν σῶμα αὐτῇ περιετόρνευσαν ὄχημά τε πᾶν τὸ σῶμα ἔδοσαν, ἄλλο τε εἶδος ἐν αὐτῷ ψυχῆς προσωκοδόμουν τὸ θνητόν, δεινὰ καὶ ἀναγκαῖα ἐν ἑαυτῷ παθήματα ἔχον, πρῶτον μὲν ἡδονήν, μέγιστον κακοῦ δέλεαρ, ἔπειτα λύπας, ἀγαθῶν φυγᾶς, ἔτι δ' αὖ θάρρος καὶ φόβον, ἀφρονε ξυμβούλω, θυμὸν δὲ δυσπαραμύθητον, ἐλπίδα δ' εὐπαραγωγόν· αἰσθήσει δὲ ἀλόγῳ καὶ ἐπιχειρητῇ παντὸς ἔρωτι συγκερασάμενοι ταῦτα ἀναγκαίως τὸ θνητὸν γένος ξυνέθεσαν. Καὶ διὰ ταῦτα δὴ σεβόμενοι μιαίνειν τὸ

¹⁾ Γαληνοῦ V, 287· πρὸ βλ. 321 κέξ. Kühn.

²⁾ Γαλην. V, 241 Kühn. Πρὸ βλ. Διογ. Λαερτ. VII, 159 «ἡγεμονικὸν δ' εἶναι τὸ κυριώτατον τῆς ψυχῆς, ἐν ᾧ αἱ φαντασίαι καὶ αἱ ὄρμαι γίνονται καὶ ὅθεν ὁ λόγος ἀναπέμπεται, ὅπερ εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ».

³⁾ Γαλην. V, 515 Kühn. Πρὸ βλ. καὶ Max Heinze, *Stoicorum de affectibus doctrina*, 1860, σελ. 50.

⁴⁾ Boeckh, *Philolaos*, σελ. 159 κέξ.

⁵⁾ Μαργ. Εὐαγγελίδου, *Ἰστ. Φιλ. I*, 1904, σελ. 235.

θεῖον, ὅ,τι μὴ πᾶσα ἦν ἀνάγκη, χωρὶς ἐκείνου κατοικίζουσιν εἰς ἄλλην τοῦ σώματος οἴκησιν τὸ θνητόν, ἰσθμὸν καὶ ὄρον διοικοδομήσαντες τῆς τε κεφαλῆς καὶ τοῦ στήθους αὐχένα μεταξὺ τιθέντες, ἵνα εἴη χωρὶς. Ἐν δὲ τοῖς στήθεσι καὶ τῷ καλουμένῳ θώρακι τὸ τῆς ψυχῆς θνητόν γένος ἐνέδουν· καὶ ἐπειδὴ τὸ μὲν ἄμεινον αὐτῆς τὸ δὲ γεῖρον ἐπεφύκει, διοικοδομοῦσι τὸ τοῦ θώρακος αὐτόν, διορίζοντες οἶόν γυναικῶν, τὴν δὲ ἀνδρῶν χωρὶς οἴκησιν, τὰς φρένας διάφραγμα εἰς τὸ μέσον αὐτῶν τιθέντες. Τὸ μετέχον οὖν τῆς ψυχῆς ἀνδρείας καὶ θυμοῦ φιλόνηκον ὄν, κατώκισαν ἐγγυτέρω τῆς κεφαλῆς μεταξὺ τῶν φρενῶν τε καὶ αὐχένου, ἵνα τοῦ λόγου κατήκοον ὄν κοινῇ μετ' ἐκείνου βία τὸ τῶν ἐπιθυμιῶν κατέχοι γένος, ὅπότε ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῷ ἐπιτάγματι καὶ λόγῳ μηδ' ἀμὴ πείθεσθαι ἐκὸν ἐθέλοι. Τὴν δὲ δὴ καρδίαν ἄμμα τῶν φλεβῶν καὶ πηγῆν τοῦ περιφερομένου κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αἵματος εἰς τὴν δορυφορικὴν οἴκησιν κατέστησαν, ἵνα ὅτε ζέσειε τὸ τοῦ θυμοῦ μένος τοῦ λόγου παραγγείλαντος ὡς τις ἄδικος περὶ αὐτὰ γίγνεται πρῶξις ἔξωθεν ἢ καὶ τις ἀπὸ τῶν ἐνδοθεν ἐπιθυμιῶν, ὀξέως διὰ πάντων τῶν στενωπῶν πᾶν, ὅσον αἰσθητικὸν ἐν τῷ σώματι, τῶν τε παρακελεύσεων καὶ ἀπειλῶν αἰσθανόμενον γίγνοιτο ἐπήκοον καὶ ἔποιτο πάντη καὶ τὸ βέλτιστον οὕτως ἐν αὐτοῖς πᾶσιν ἡγεμονεῖν ἐφ' ἡμῶν »¹⁾. Κατὰ δὲ τὸν Γαληνὸν « ὡς τῶν ἀρτηριῶν, οὕτω καὶ τοῦ πνευματώδους τε καὶ ζέοντος αἵματος ἀρχὴ τε καὶ πηγὴ τοῖς ζώοις ἐστὶν ἡ καρδία καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ θυμοειδὲς ἐνδείκνυται τῆς ψυχῆς ἐν αὐτῇ κατωκῆσθαι »²⁾.

Καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις δὲ κοινὴ εἶναι ἡ δόξα περὶ τῆς καρδίας ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς. Τῆς ἀγωνίας τὸ συναίσθημα δηλῶν ὁ Πλαῦτος λέγει « cor cruciatur »³⁾. Καὶ ἡ περιφρόνησις κατὰ τοὺς Ῥωμαίους προέρχεται ἐκ τῆς καρδίας⁴⁾· καὶ ἡ μέριμνα κά-

¹⁾ 69 C. Πρὸς Τιμ. Λοκρ. 100 A «Τὸ θυμοειδὲς περὶ τὰν καρδίαν.»

²⁾ V, 578 Kühn.

³⁾ Trin. 5, 2, 45.

⁴⁾ Plaut. Trin. 3, 2, 34, «corde spernere».

θηται ἐπ' αὐτῆς· καὶ ἡ διάνοια ἔχει τὴν καρδίαν ὄργανον αὐτῆς. «*Heu isto verbo animus mi rediit et cura ex corde excessit*», λέγεται ἐν τῇ Ἑκάβῃ τοῦ Πλαύτου¹⁾· ἀλλαχοῦ δὲ «*in meo corde, si est quod mihi cor, eam rem volutavi et diu disputavi*»²⁾. Παρὰ δὲ τῷ Τερεντίῳ «*jam instructa sunt mihi in corde consilia omnia*»³⁾.

Τῆς ὀρέξεως καὶ τῆς προαιρέσεως⁴⁾ καὶ τῆς προθυμίας⁵⁾ καὶ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀγάπης⁶⁾ καὶ τοῦ μίσους⁷⁾ καὶ τῆς χαρᾶς⁸⁾ καὶ τῆς λύπης⁹⁾ καὶ τοῦ φόβου¹⁰⁾ καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ¹¹⁾ καὶ τῆς μεταμελείας¹²⁾ καὶ τῶν ἄλλων συναισθημάτων ὄργανον εἶναι ἡ καρδία καὶ κατὰ τοὺς Ἑβραίους. Ὡσαύτως δὲ τῆς διανοίας¹³⁾. Τὸ διανοεῖσθαι ἑβραϊστὶ λέγεται *amar beleb* ἤτοι λέγειν ἐν τῇ καρδίᾳ¹⁴⁾. Ἐκ τῆς καρδίας προέρχονται κατὰ τοὺς Ἑβραίους οἱ διαλογισμοί¹⁵⁾· τὸ στόμα λαλεῖ ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας¹⁶⁾. Ἐπὶ τὴν καρδίαν ἀναβαίνει ὅ,τι ἀναπολοῦμεν εἰς τὴν συνείδησιν ἢ διανοοῦμεθα¹⁷⁾· ὁ συνετὸς καλεῖται ἄνθρωπος καρδίας

¹⁾ 3, 2, 12.

²⁾ Mostell, 1, 2, 12.

³⁾ Form. 2, 2, 7. Πρὸβλ. καὶ Cic. Tuscul. I, 9 «*aliis cor ipsum animus videtur, ex quo excordes, vecordes, concordesque dicuntur*»· ὡσαύτως δὲ τὰ ἑξῆς· *cordi esse, cordi facere, cordatus, recordari, socors, discordia*.

⁴⁾ Ἑκκλησιαστῆς 3, 11. 9, 3. Πρὸβλ. Β' Κορινθ. 9, 7 «ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται, τῇ καρδίᾳ».

⁵⁾ Θρήν. 3, 33.

⁶⁾ Ὡσηὲ 11, 8. πρὸβλ. Α' Τιμοθ. 1, 5 «ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας».

⁷⁾ Λευϊτ. 19, 17.

⁸⁾ Ἦσ. 65, 14· πρὸβλ. Πραξ. 2, 46 «μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας».

⁹⁾ Παροιμ. 25, 20. Πρὸβλ. Ἰω. 16, 6 «ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν».

¹⁰⁾ Δευτερ. 28, 28 καὶ ἄλλ.

¹¹⁾ Ἑκκλ. 2, 20.

¹²⁾ Ψ. 147, 3 καὶ ἄλλ.

¹³⁾ Δευτ. 29, 3 καὶ ἄλλ.

¹⁴⁾ Ψ. 13, 1 «εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὐκ ἔστι Θεός».

¹⁵⁾ Αὐτόθι.

¹⁶⁾ Πρὸβλ. τὸ Ματθ. 12, 34.

καὶ σοφὸς ἐν τῇ καρδίᾳ¹⁾ ἢ καρδία προσέχει²⁾ καὶ τῆς μνήμης ἢ καρδία εἶναι ταμιεῖον³⁾. Καὶ ἐν τοῖς ὀνείροις βλέπει ἢ καρδία⁴⁾. « Ἐκοιμώμην, λέγει ἐν τῷ Ἄσματι ἀσμάτων ἢ Σουλαμίτις, καὶ ἢ καρδία μου ἦτο ἄγρυπνος »⁵⁾.

Καὶ οἱ ἀπαίδευτοι λαοὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσιν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν. Κατὰ τοὺς Σιαμαίους, ὡς ἐν παραδείγματι, καὶ τοὺς Καραίβας τὸ κυριώτατον τῆς ψυχῆς μόριον κατοικεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ⁶⁾. Ὡσαύτως δὲ κατὰ τοὺς ἐν Νικαραγούᾳ κατοικοῦντας, παρ' οἷς πιστεύεται ὅτι οἱ ἐν ταῖς μάχαις πίπτοντες ἀνέρχονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν σχήματι καρδίας⁷⁾. Ἀθάνατος οὔσα ἢ καρδία κατὰ τοὺς Ἰνδοὺς τῆς Καλιφορνίας κατὰ τὴν καῦσιν τοῦ σώματος ἀνέρχεται εἰς τὸν οὐρανόν, ἔνθα διηνεκῆ ἄγει εἰρήνην, ἢ περιέρχεται εἰς τὴν κυριότητα κακοῦ τινος δαίμονος⁸⁾. Καὶ ἐν ταῖς Τογκαλαῖς νήσοις τῆς Πολυνησίας ἢ καρδία νομίζεται τὸ κέντρον τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐν ἅπαντι τῷ σώματι οἰκεῖ⁹⁾. Ὑπάρχουσι δὲ πρὸς τούτοις λαοί, οἵτινες περὶ τοῦ ἐκπνεύσαντος ἀνθρώπου λέγουσιν « ἐξῆλθεν ἢ καρδία αὐτοῦ »¹⁰⁾.

Πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῇ συνηθείᾳ καὶ τῇ γλώσσει τῶν προηγημένων λαῶν ἄνευ τινὸς πολλακίς διαφορᾶς γίνεται χρῆσις τῶν

¹⁾ Ἦσ. 65, 17. Πρβλ. Πράξ. 7, 23 «ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ».

²⁾ Ὡς cordatus παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις. (Ἴδε Ἰωβ 34, 10. Ἐξόδ. 28, 3. Ἄνθρωπος ἔχων παχεῖαν καρδίαν (Ἦσ. 6, 10) λέγεται ὁ ἀσύνητος· ὡσαύτως δὲ ἄνθρωπος ἄνευ καρδίας (Παροιμ. 7, 7. 9, 4), ὡς excors παρὰ Ῥωμαίοις.

³⁾ Ψ. 48, 14.

⁴⁾ Πρβλ. τὸ Λουκ. 1, 66 καὶ ἔθεντο (τὰ ῥήματα) πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν» καὶ 2, 51 καὶ ἄλλ.

⁵⁾ 5, 2.

⁶⁾ Bastian. Vergleich. Psychol., 1886, σελ. 18.

⁷⁾ Bastian, αὐτ. σελ. 20.

⁸⁾ Bastian, αὐτ. σελ. 19.

⁹⁾ Tylor, Primitive Culture, κατὰ τὴν γαλλ. μετάφρ. Mme Pauline Brunet, 1876, I, σελ. 500.

¹⁰⁾ Tylor αὐτόθι.

ὀνομάτων καρδία καὶ ψυχὴ. Καὶ τὰ μὲν παρ' ἡμῖν γνώριμα ὄντα οὐδεμιᾶς χρήζουσι πιστώσεως, μνημονεύομεν δὲ τύπου χάριν ἐκ ξένων φιλολογιῶν τινὰ παραδείγματα·

Ἐν τῷ Torquato Tasso λέγει ὁ Goethe
*Ach dass wir doch dem reinen stillen Wink,
des Herzens nachzugehen so sehr verlernen.
Ganz leise spricht ein Gott in unsrer Brust,
ganz leise, ganz vernehmlich zeigt uns an
was zu ergreifen ist und was zu fliehn¹⁾.*

Ὁ δὲ Schiller ἐν τῷ ὕμνῳ ἐκείνῳ εἰς τὴν ἐλπίδα παρὰ τὸν ἐγκέφαλον τάσσει μαντευομένην τὴν καρδίαν·

*Es ist kein leerer schmeichelnder Wahn
erzeugt im Gehirne der Thoren,
im Herzen kündigt es laut sich an
zu was Besserem sind wir geboren
und was die innere Stimme spricht,
das täuscht die hoffende Seele nicht.*

Ὁ Shakespeare λέγει ἐν Much ado
God send every one their hearts desire²⁾

καὶ ἀλλαχοῦ·

*What his heart thinks
his tongue speaks³⁾*

Οὐδενὶ δ' ἄγνωστον εἶναι τὸ τοῦ Racine
*pour attendrir mon coeur on a recours aux
[larmes⁴⁾*

καὶ τὸ τοῦ Molière

A te revoir j'ai de la joie au coeur⁵⁾.

¹⁾ III, 2.

²⁾ III, 4.

³⁾ III, 2. Πρὸς. καὶ τὰ ἐξῆς· double heart, two hearts, to gain a person's heart, lay by heart, take to heart, learn by heart, heartfull κ. ἄ.

⁴⁾ Iphig. III, 6.

⁵⁾ Amphitr. I, 1. Πρὸς. καὶ τὰ décharger son coeur, apprendre par coeur καὶ ἄλλα.

2. "Αλλα σπλάγχνα ὡς ἔδρα τῆς ψυχῆς.

Ἄλλ' οὐ μόνον ἡ καρδία ἀλλὰ καὶ ἄλλα σπλάγχνα ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ ὑπελήφθησαν ἔδρα τῆς ψυχῆς. Κατὰ τὸν Ὅμηρον αἱ φρένες, αἵτινες δηλοῦσι κυρίως τὸ διάφραγμα ἢ διάζωμα¹⁾ τὸ χωρίζον τὰ εὐγενῆ σπλάγχνα ἀπὸ τῶν ἄλλων, εἶναι ἡ ἔδρα τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς διανοίας καὶ τῆς μνήμης·

οὐ γὰρ πάποτε μ' ὦδε ἔρωσ φρένας ἀμφεκάλυψεν,
ὡς σέο νῦν ἔραμαι καί με γλυκὺς ἕμερος αἵρεϊ,
λέγει πρὸς τὴν Ἑλένην ὁ Πάρις²⁾. Ὁ δὲ Ζεὺς πρὸς τὴν Θέτιν
Ἥλυθες Οὔλυμπόνδε, θεὰ Θετι, κηδομένη περ
πένθος ἄλαστον ἔχουσα μετὰ φρεσὶ³⁾.

Γνωστὸν δ' εἶναι καὶ τὸ

αὐτὰρ ὁ ἔγνω ἧσιν ἐνὶ φρεσὶ φώνησέν τε⁴⁾

καὶ τὸ

ἀλλὰ οὐ σῆσιν ἔχε φρεσὶ μηδέ σε λήθη
αἵρεϊτώ, εὔτ' ἄν σε μελίφρων ὕπνος ἀνήη⁵⁾.

Διὰ ταῦτα δὲ μετὰ τῶν φρενῶν ἐξέρχεται καὶ ἡ ψυχὴ, ὡς λέγεται ἐν τῇ Ἰλιάδι·

ὁ δὲ λάξ ἐν στήθεσι βαίνων

ἐκ χροὸς ἔλκε δόρυ, προτὶ δὲ φρένες αὐτῷ ἔποντο·
τοῖο δ' ἅμα ψυχὴν τε καὶ ἔγχεος ἐξέρουσ' αἰχμὴν⁶⁾.

¹⁾ Διάφραγμα καλεῖ τὰς φρένας ὁ Πλάτων (Τίμ. 78 Α. Πρὸβλ. τὸ τῶν Ἱπποκρατικῶν διάφραξις), διάζωμα δ' ὁ Ἀριστοτέλης (Περὶ ζ. ἰστ. Α 17 «διάζωμα τοῦ θώρακος αἱ καλούμεναι φρένες»). Καλοῦνται δὲ καὶ πρᾶπίδες αἱ φρένες (Πρὸβλ. καὶ Darenberg, La médecine dans Homère, σελ. 27).

²⁾ Ἰλιάδ. Γ 441.

³⁾ Ἰλιάδ. Ω 104.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Θ 446 καὶ ἄλλ.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Β 33. Πρὸβλ. καὶ Ρ 260 καὶ ἄλλ.

⁶⁾ Ἰλιάδ. Α Π 503. Καὶ ἐν τῷ ἐνικῷ φρῆν ταῦτά δηλοῖ τὸ ὄνομα (*Ἴδε καὶ Buchholz, ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. σελ. 98). Πρὸβλ. καὶ τὰ ἐξῆς· πρόσφρων, εὐφρων, κρατερόφρων, ἀγανοφροσύνη, δαΐφρων, ἐχέφρων, πολύφρων, ἀεσίφρων, κερδαλόφρων, ἀφραίνω, ἀφραδίη, ἀλλοφρονέω. (*Ἴδε καὶ Buchholz ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. σελ. 101).

Καὶ παρὰ τοῖς ἔπειτα δὲ ποιηταῖς τὸ αὐτὸ δηλοῦσιν αἱ φρένες.
Μυριόλεκτον εἶναι τὸ τοῦ Αἰσχύλου

*βαυθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
ἐξ ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλευματα¹⁾*

καὶ τὸ

εὐδουσα δὲ φρὴν ὄμμασι λαμπρύνεται²⁾

καὶ τὸ τοῦ Εὐριπίδου

ἢ γλῶσσο δώμοχ', ἢ δὲ φρὴν ἀνώμοτος³⁾

καὶ ἄλλα πλεῖστα.

Καὶ τὸ ἦπαρ δ' ἐνομίσθη παρ' Ἑλλησιν ἔδρα τῶν συναισθημάτων. Τὸ ἦπαρ καταλαμβάνει ἢ λύπη· ὁ ἔρωσ κάθηται μάλιστα ἐν αὐτῷ·

*χωρεῖ πρὸς ἦπαρ ἦδε γενναία δύη,
λέγεται ἐν τῷ Αἴαντι τοῦ Σοφοκλέους⁴⁾.*

Πιθανώτατον δ' εἶναι ὅτι ὁ Ὅμηρος εἰσάγει τὸν Τιτυὸν ὑπὸ γυπῶν ἐσθιόμενον ἐν Ἄδου τὸ ἦπαρ, διότι ἐπεχείρησεν ἐρωτικῶς νὰ ὁμιλήσῃ τῇ Λητοῖ. Λέγεται δῆλον ὅτι ἐν τῇ Νεκυίᾳ·

*Καὶ Τιτυὸν εἶδον, Γαίης ἐρικυδέος υἱόν,
κείμενον ἐν δαπέδῳ, ὃ δ' ἐπ' ἐννέα κεῖτο πέλεθρα,
γῦπε δέ μιν ἐκάτερθε παρημένῳ ἦπαρ ἔκειρον
δέξτρον ἔσω δύνοντες· ὃ δ' οὐκ ἀπαμύνητο χερσίν·
Δητὼ γάρ ἤλκησε, Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν,
Πυθῶδ' ἐρχομένην διὰ καλλιχόρου Πανοπῆος⁵⁾.*

Κάλλιστα δὲ παρετήρησεν ἤδη ὁ Γαληνός· « οὐ τὴν καρδίαν ἢ τὸν ἐγκέφαλον ἢ τι τῶν ἄλλων μορίων ἐσθιόμενον ἐποίησε τοῦ Τιτυοῦ, δι' ἐρωτικὴν ἐπιθυμίαν ἐξυβρίζειν ἐπιχειρήσαντος, ἀλλὰ τὸ ἦπαρ

¹⁾ Ἐπτὰ ε. Θ. 576 κέξ.

²⁾ Εὐμ. 804.

³⁾ Ἰππόλ. 612.

⁴⁾ Στίχ. 938. Πρὸβλ. Εὐριπ. Ῥῆσ. 422 καὶ ἄλλα. Γίνεται δὲ καὶ παρὰ τοῖς τραγικοῖς χρήσις τοῦ ἐνικοῦ καὶ τοῦ πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος (φρὴν, φρένες) ἀδιαφόρως.

⁵⁾ Ὀδ. λ 576 κέξ.

μόνον, εἰς τὸ τῆς ὕβρεως αἴτιον σπλάγχνον κολάζεσθαι φάμενος αὐτόν, ὥσπερ ἦν εὐλογον. Οὕτω γοῦν εἰώθασι καὶ νῦν ποιεῖν οἱ τοὺς ἀμαρτάνοντας οἰκέτας καταδικάζοντες, τῶν μὲν ἀποδιδρασκόντων τὰ σκέλη καίοντές τε καὶ κατασχάζοντες καὶ παίοντες, τῶν δὲ κλεπτόντων τὰς χεῖρας, ὥσπερ γε καὶ τῶν γαστριμάργων τὴν γαστέρα καὶ τῶν φλυαρούντων τὴν γλῶτταν, ἀπλῶς δ' εἰπεῖν ἐκεῖνα κολάζοντες τὰ μόρια, δι' ὧν ἐνεργοῦσι τὰς μοχθηρὰς ἐνεργείας » ¹⁾).

Τοῦ ἔρωτος ἐστὶα λέγεται τὸ ἦπαρ καὶ ἐν τοῖς εἰδυλλίαις τοῦ Θεοκρίτου·

ὁ δὲ (Πολύφημος) τὰν Γαλάτειαν αἰείδων
αὐτὸς ἐπ' αἰῶνος κατετάκετο φνικιοέσσας
ἐξ αὐῶς ἔχθιστον ἔχων ὑποκάρδιον ἔλκος
Κύπριδος ἐκ μεγάλας, τὸ οἱ ἦπατι πᾶξε βέλεμνον ²⁾

καὶ ἄλλοθι.

Γνωριμώτατον δ' εἶναι τὸ ἐν τοῖς Ἀνακρεοντείοις·
τανύει δὲ καὶ μὲ βάλλει (ὁ Ἔρως)
μέσον ἦπαρ, ὥσπερ οἴστρος ³⁾.

Καὶ ἐν τῷ Προμηθεῶς δὲ μύθῳ περιφανῆς ὑπόκειται ἡ δόξα περὶ τοῦ ἦπατος ὡς ἔδρας ἐκδηλώσεων ψυχικῶν. Ὁ Ζεὺς κατὰ τὸν μῦθον προσεπαττάλευσεν εἰς τὸν Καύκασον τὸν Προμηθεά, ἐπειδὴ ἀντέστη εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτοῦ,

καὶ οἱ ἐπ' αἰετὸν ᾤρσε τανύπτερον· αὐτὰρ δγ' ἦπαρ
ἦσθιεν ἀθάνατον, τὸ δ' ἀέξετο ἴσον ἀπάντη
νυκτός, ὅσον πρόπαν ἦμαρ ἔδοι τανυσίπτερος ὄρνις ⁴⁾.

Φαίνεται δ' ὅτι τὸ ἦπαρ τοῦ Τιτᾶνος παρίσταται κατατρώγων ὁ ἀετὸς οὐχὶ μόνον διότι τὸ σπλάγχνον τοῦτο ἐθεωρεῖτο τῶν

¹⁾ V, 584 Kühn.

²⁾ Εἰδύλλ. 11, 13 κέξ. Πρὸβλ. καὶ εἰδύλλ. 13, 71 «χαλσπὸς γὰρ ἔσω θσὸς (Ἔρως) ἦπαρ ἀμύσσει».

³⁾ Anthol. lyrica, Bergk-Crusius, 1901, σελ. 354.

⁴⁾ Ἡσιόδ. Θεσγ. 523 κέξ.

καιρίων τοῦ σώματος μερῶν ¹⁾, ἀλλὰ διότι ἐνομιζέτο ἔδρα τῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς τόλμης. Ἐν Προμηθεΐ τοῦ Αἰσχύλου ὁ χορὸς τῶν Ὠκεανίδων λέγει πρὸς τὸν Τιτᾶνα·

*Ζῆνα γὰρ οὐ τρομέων
ἰδία γνώμα σέβη θνατοὺς ἄγαν, Προμηθεῦ ²⁾.*

Ἡ χολὴ ἐδήλωσε παρ' Ἑλλησι τὴν ὀργήν, τὸν θυμόν. Παρά τε τῷ Ὀμήρῳ (χόλος) καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ποιηταῖς μυριόλεκτος εἶναι ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης ἢ λέξις ³⁾.

Ἀλλὰ καὶ καθόλου τὰ σπλάγχνα λέγονται παρ' Ἑλλησιν ὄργανα φαινομένων ψυχικῶν.

Ὁ Εὐριπίδης εἰσάγει τὴν Μήδειαν λέγουσαν·
*δίκη γὰρ οὐκ ἔνεστιν ὀφθαλμοῖς βροτῶν,
δοσις πρὶν ἀνδρὸς σπλάγγνον ἐκμαθεῖν σαφῶς
στυγεῖ δεδορκῶς ⁴⁾.*

Καὶ παρ' Ἀριστοφάνει ὁ Αἰσχύλος παρίσταται λέγων
θυμοῦμαι μὲν τῇ ξυντυχίᾳ καὶ μου τὰ σπλάγγν' ἀγανακτεῖ ⁵⁾.
Κατὰ δὲ τὸν Μόσχον
ἐπὶ σπλάγγνοιοι κἀθηται (ὁ Ἔρως) ⁶⁾.

Τῆς αὐτῆς δὲ γνώμης ἔχονται, περὶ τοῦ ἥπατος μάλιστα προκειμένου, καὶ φιλόσοφοι καὶ ἰατροί. Κατὰ τὸν Δημόκριτον εἶναι τὸ « ἥπαρ ἐπιθυμίας αἴτιον » ⁷⁾. Ὁ δὲ Πλάτων ἐν τῇ χαριεστάτῃ

¹⁾ Ὡς ὁ Σίττλ, Ἡσιόδου τὰ ἅπαντα, 1890, ἐν τῇ ἐρμημείᾳ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τῆς Θεογονίας.

²⁾ Στίχ. 543.

³⁾ Πρὸβλ. τὰ τοῦ Ὀμήρου χολῶω, χολωτὰ ἔπεα. Ὡσαύτως δὲ τὸ ἀκροχόλος κ. ἄ.

⁴⁾ Στίχ. 219 κέξ.

⁵⁾ Βάτρ. 1004.

⁶⁾ I, 17. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἐξῆς· μεγαλόσπλαγγνος (= μεγαλόψυχος, μεγάλθυμος, μεγαλήτωρ· Εὐριπ. Μήδ. 109), θρασύσπλαγγνος (Εὐριπ. Ἰππόλ. 424), εὐσπλαγγνία (= θάρρος· Εὐριπ. Ῥήσος 192), ἀσπλαγγνος (Σοφ. Αἴ. 467), σπλαγγνίζομαι (= οἰκτεῖρω, ἐν τῇ Π. (Ο') καὶ Κ. Δ.) καὶ τᾶλλα.

⁷⁾ Μ. Εὐαγγελίδου Ἰστ. Φιλ. 1, 1904, σελ. 235.

τοῦ Τιμαίου γλώσση τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς μαντικῆς δυνάμεως, ἔδραν εἶπε τὸ ἥπαρ λέγων· « τὸ δὲ δὴ σίτων τε καὶ ποτῶν ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ὄσων ἔνδειαν διὰ τὴν τοῦ σώματος ἰσχυροφύσιν, τοῦτο εἰς τὰ μεταξὺ τῶν τε φρενῶν καὶ τοῦ πρὸς τὸν ὀμφαλὸν ὄρου κατῴκισαν, οἷον φάτνην ἐν ἅπαντι τούτῳ τῷ τόπῳ τῆ τοῦ σώματος τροφῆ τεκτενῶμενοι· καὶ κατέδησαν δὴ τὸ τοιοῦτον ἐνταῦθα ὡς θρέμμα ἄγριον, τρέφειν δὲ ξυνημμένον ἀναγκαῖον, εἶπερ τι μέλλοι ποτὲ θνητὸν ἔσεσθαι γένος. ἴν' οὖν αἰ νεμόμενον πρὸς φάτνην καὶ ὅτι πορρωτάτῳ τοῦ βουλευομένου κατοικοῦν, θόρυβον καὶ βοήν ὡς ἐλαχίστην παρέχον τὸ κράτιστον καθ' ἡσυχίαν περὶ τοῦ πᾶσι κοινῆ ξυμφέροντος ἐῷ βουλευέσθαι, διὰ ταῦτ' ἐνταῦθα ἔδοσαν αὐτῷ τὴν τάξιν. Εἰδότες δὲ αὐτὸ ὡς λόγου μὲν οὔτε ξυνήσειν ἔμελλεν, εἴ τέ πη καὶ μεταλαμβάνοι τινὸς αὐτῶν αἰσθήσεως, οὐκ ἔμφυτον αὐτῷ τὸ μέλειν τινῶν ἔσοιτο λόγων, ὑπὸ δὲ εἰδώλων καὶ φαντασμάτων νυκτός τε καὶ μεθ' ἡμέραν μάλιστα ψυχαγωγῆσοιτο, τούτῳ δὲ θεὸς ἐπιβουλεύσας αὐτῷ τὴν τοῦ ἥπατος ιδέαν ξυνέστησε καὶ ἔθηκεν εἰς τὴν ἐκείνου κατοίκησιν, πυκνὸν καὶ λεῖον καὶ λαμπρὸν καὶ γλυκὺ καὶ πικρότητα ἔχον μηχανησάμενος, ἴν' ἐν αὐτῇ τῶν διανοημάτων ἢ ἐκ τοῦ νοῦ φερόμενη δύναμις οἷον ἐν κατόπτρῳ δεχομένῳ τύπους καὶ κατιδεῖν εἰδῶλα παρέχοντι, φοβοῖ μὲν αὐτό, ὁπότε μέρει τῆς πικρότητος χρωμένη ξυγγενεῖ χαλεπὴ προσενεχθεῖσα ἀπειλῆ κατὰ πᾶν ὑπομειγνύσα ὀξέως τὸ ἥπαρ χολώδη χρώματα ἐμφαίνοι, ξυνάγουσά τε πᾶν ῥυσὸν καὶ τραχὺ ποιοῖ, λοβὸν καὶ δοχὰς πύλας τε τὰ μὲν ἐξ ὀρθοῦ κατακάμπτουσα καὶ ξυσπῶσα τὰ δ' ἐμφράττουσα συκλείουσά τε λύπας καὶ ἄσας παρέχοι, καὶ ὅτ' αὖ τὰ ἐναντία φαντάσματα ἀποζωγραφοῖ πραότητός τις ἐκ διανοίας ἐπίπνοια, τῆς μὲν πικρότητος ἡσυχίαν παρέχουσα τῷ μήτε κινεῖν μήτε προσάπτεσθαι τῆς ἐναντίας ἑαυτῇ φύσεως ἐθέλειν, γλυκύτητι δὲ τῇ κατ' ἐκεῖνο ξυμφύτῳ πρὸς αὐτὸ χρωμένη καὶ πάντα ὀρθὰ καὶ λεῖα αὐτοῦ καὶ ἐλεύθερα ἀπευθύνουσα ἰλεῶν τε καὶ εὐήμερον ποιοῖ τὴν περὶ τὸ ἥπαρ ψυχῆς μοῖραν κατῴκισμένην, ἐν τε τῇ νυκτὶ

διαγωγὴν ἔχουσαν μετρίαν, μαντεία χρωμένη καθ' ὕπνον, ἐπειδὴ λόγου καὶ φρονήσεως οὐ μετεῖχε. Μεμνημένοι γὰρ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπιστολῆς οἱ ξυνιστάντες ἡμᾶς, ὅτε τὸ θνητὸν ἐπέστελλε γένος ὡς ἄριστον εἰς δύναμιν ποιεῖν, οὕτω δὴ κατορθοῦντες καὶ τὸ φαῦλον ἡμῶν, ἵνα ἀληθείας πη προσάπτοιτο, κατέστησαν ἐν τούτῳ τὸ μαντεῖον. Ἰκανὸν δὲ σημεῖον ὡς μαντικὴν ἀφροσύνη θεὸς ἀνθρωπίνῃ δέδωκεν· οὐδεὶς γὰρ ἔννοος ἐφάπτεται μαντικῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς, ἀλλ' ἢ καθ' ὕπνον τὴν τῆς φρονήσεως πεδῆθεις δύναμιν ἢ διὰ νόσον ἢ διὰ τινὰ ἐνθουσιασμὸν παραλλάξας»¹⁾. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Γαληνός· «πολλῶν ἐστὶ δυνάμεων ἀρχὴ τὸ ἥπαρ καὶ κάλλιόν οὐσίαν ψυχῆς ὀνομάζειν — ἐν ἐγκεφάλῳ μὲν λογιστικὴν, ἐν καρδίᾳ δὲ θυμοειδῆ, κατὰ δὲ τὸ ἥπαρ ἐπιθυμητικὴν»²⁾, καὶ ὁ Πλούταρχος παραπλήσια τούτοις³⁾.

Καὶ παρ' ἄλλων δὲ λαῶν ἀρχὴ τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν ἐλέχθησαν τὰ σπλάγχνα. Κατὰ τοὺς Ῥωμαίους ἐκ τοῦ ἥπατος πηγάζει ἡ ὀργή·

quanta siccum jecur ardeat ira,

λέγει ὁ Juvenalis⁴⁾. Ὡσαύτως δ' ὁ ἔρως καὶ ὁ νοῦς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Σίναϊς⁵⁾.

Διαβεβοημένον εἶναι τὸ τοῦ Ὀρατίου

non ancilla jecur tuum ulceret ulla puerve⁶⁾

καὶ τὸ τοῦ Βιβιάκλου

En cor Zenodoti, en jecur Cratetis⁷⁾

¹⁾ Τίμ. 70 D. Πρὸς καὶ τὸ τοῦ Ἀρεταίου «ὡς δὲ καὶ τῶν σοφῶν ἀπηγέονται τινες καὶ ψυχῆς ἐπιθυμῆ τῆδε (ἐν τῷ ἥπατι) ἐγκάθηται» (Περὶ αἰτίων καὶ σημείων ὀξέων παθῶν, B 7).

²⁾ V, 521 Kühn. Καὶ τοῦ θάρρους πηγὴ εἶναι κατὰ Γαληνὸν τὸ ἥπαρ.

³⁾ Ἡθικὰ 450 F.

⁴⁾ I, 45.

⁵⁾ Τῆς ζωῆς κέντρον κατὰ τοὺς Σίναϊς εἶναι τὸ στῆθος, τῆς δὲ διανοίας τὸ ἥπαρ (Haeser I, 41).

⁶⁾ Horat. Epist., I, 18, 72.

⁷⁾ Παρὰ Σουητωνίῳ. Ἴσως δὲ καὶ ἡ ἥπατοσκοπία, ἣτις ἤσκειτο παρὰ τοῖς Ἕλλησι

Και αἱ φρένες (praecordia) ἔχουσι παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις οἶαν παρ' Ἑλλησι σημασίαν ¹⁾. ὡσαύτως δ' ἡ χολή·

non placet mihi coena, quae bilem movet,

λέγεται παρὰ τῷ Πλαύτῳ ²⁾ παρὰ δὲ τῷ Πλινίῳ «cui sententiae tantum bilis, tantum amaritudinis inest» ³⁾.

Και ἡ ἑλληνικὴ λέξις στόμαχος εἰς τοὺς Ῥωμαίους εἰσαχθεῖσα (stomachus) ἐρρήθη περὶ ἀδιαθεσίας καὶ ἀγανακτισεως ⁴⁾, ἐσχηματίσθη δὲ καὶ ῥῆμα stomachari ⁵⁾ καὶ ἐπίθετον stomachosus, ὃ δηλοῖ τὸν ὀργίλον. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ σπλῆν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἐνομίσθη τοῦ γέλωτος αἰτία, ὡς δῆλον καὶ ἐκ τοῦ διατίχου ἐκείνου·

*Cor sapit, pulmo loquitur, fel concitat iram,
splen ridere facit, cogit amare jecur* ⁶⁾.

Οὐδὲν διαφέρει ἡ παρ' Ἑβραίοις θεωρία, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐκείνους τὰ σπλάγγνα (qerem, beten, κατὰ τοὺς Ο' τὰ ἔγκατα, τὰ ἐντός, ἡ κοιλία) εἶναι ψυχικῶν φαινομένων ἀρχή. Ἐν αὐτοῖς ἐδράζεται ἡ διάνοια ⁷⁾, ἡ συμπάθεια ⁸⁾, ὁ φόβος ⁹⁾. Τὸ ἥπαρ (cabad) εἶναι πιθανώτατα καὶ κατὰ τοὺς Ἑβραίους ἡ ἐστία τοῦ ἔρωτος ¹⁰⁾,

καὶ τοῖς Τυρρηνοῖς καὶ ἄλλοις λαοῖς, ὠρμήθη ἀπὸ τῆς δόξης ὅτι τὸ ἥπαρ ἔδρα ὑπάρχει μαντικῆς τινος δυνάμεως τῆς ψυχῆς.

¹⁾ Παρὰ τῷ Ὀβιδίῳ λέγεται «movere intima praecordia» (Met. IV, 506) καὶ «praecordia mentis» (Met. XI, 149).

²⁾ Bacch. 3, 6, 8.

³⁾ Epist. 4, 11.

⁴⁾ Πρὸς τὸ τοῦ Κικέρωνος «Nemo exarsit iracundia ac stomacho» (In Verr. 2, 2, 20).

⁵⁾ «Stomachari ac moleste ferre» (Cic. Fam. 15, 16).

⁶⁾ Πρὸς καὶ τὸ τοῦ Περσίου

«Quid faciam? sed sum petulanti splene cachinno»

(I, 12).

⁷⁾ Ἰώβ 13, 35 καὶ ἄλλ.

⁸⁾ Παροιμ. 12, 10 «τὰ δὲ σπλάγγνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελετήμονα».

⁹⁾ Ἰερειμ. 4, 19.

¹⁰⁾ Ὡς ἐν Παροιμ. 7, 23. Πρὸς καὶ Delitzsch, Bibl. Psychol. ², 1861, σελ. 268.

κατὰ δὲ τὸ Ταλμούδ τῆς ὀργῆς ¹⁾, ὁ δὲ σπλῆν κατὰ τὸ Ταλμούδ ²⁾ τοῦ γέλωτος αἰτία. Καὶ ἄλλα δὲ σπλάγχνα ὑπελήφθησαν παρ' ἐκείνοις αἷτια φαινομένων ψυχικῶν, οἱ νεφροὶ καὶ ἡ μήτρα. Οἱ νεφροὶ καὶ τῆς ὀρέξεως εἶναι πηγὴ καὶ τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς διανοίας· «Οἱ νεφροὶ μου τήκονται», λέγεται ἐν Ἰώβ ἀντὶ τοῦ «σφόδρα ἐφίεμαι» ³⁾, ἐν δὲ Ψ' 16, 7 «οἱ νεφροὶ μου κελεύουσί με». Ὁ Θεὸς δ' ἐτάζει καρδίας καὶ νεφρούς ⁴⁾. Ἐνομίσθησαν δ' ἴσως παρ' Ἑβραίοις καὶ μαντικά ὄργανα οἱ νεφροὶ, ὡς παρ' Ἑλλησι τὸ ἦπαρ ⁵⁾. Ἡ δὲ λέξις *rachamim*, ἥτις τὴν μήτραν κυρίως δηλοῖ, ἐλέχθη ἔπειτα περὶ τῆς συμπαθείας καὶ τοῦ οἴκτου ⁶⁾.

Ἄλλὰ καὶ ἐν ταῖς νεωτέραις γλώσσαις καὶ φιλολογίαις γίνεται τῶν εἰρημένων σπλάγχων μνεῖα προκειμένου περὶ παντοίων φαινομένων ψυχικῶν.

Avere mal fiele contro ad alcuno λέγεται, ὡς ἐν παραδείγματι, ἰταλιστὶ τὸ μισεῖν τινα ⁷⁾. *Von der Leber weg sprechen* λέγουσιν οἱ Γερμανοὶ τὸ μετ' εἰλικρινείας ὁμιλεῖν, *es ist ihm etwas über die Leber gelaufen* καὶ *es ist ihm etwas auf die Leber gefallen* τὸ «δύσθυμος εἶναι». Οἱ δὲ νεφροὶ (*Nieren*) παρ' αὐτοῖς ἐλέχθησαν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν ἔδρα ⁸⁾. Ἡ δ' ἐλληνικὴ λέξις *στόμαχος* διὰ τῶν Ῥωμαίων, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν εἰσχωμάσασα (*stomach*)

¹⁾ Κατὰ τοὺς Πέρσας τῆς ἐπιθυμίας, κατὰ δὲ τοὺς Ἀραβας τοῦ θάρρους καὶ τῆς τόλμης (Delitzsch αὐτόθι. Πρὸς. καὶ Bastian, ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. σελ. 19).

²⁾ Delitzsch αὐτόθι.

³⁾ Ἰώβ 19, 27.

⁴⁾ Ψ. 7, 10. Πρὸς. Ἱερ. 20, 20.

⁵⁾ Κατὰ Delitzsch (*Bibl. Psych.*, σελ. 269) τὸ ἐν Ἰώβ 38, 36 ἐρμηνευτέον ὡδε· «τίς ἔθηκεν ἐν τοῖς νεφροῖς (*touchoth*) σοφίαν καὶ τῷ ἀλέκτορι ἔδωκε συνέσειν;» καὶ νοητέον τὴν μαντικὴν τοῦ ἀλέκτορος δύναμιν προκισθανομένου κατὰ τὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ προαγγέλλοντος τὸν καιρόν.

⁶⁾ Παροιμ. 12, 10 Ὡση 2, 21 καὶ ἄλλ.

⁷⁾ Πρὸς. καὶ τὰ *stomacare, fare stomaco* καὶ ἄλλ.

⁸⁾ Πρὸς. Pape, *Gr.-deutsch. Handwört.*, ἐν λέξει ἦπαρ.

περὶ παντοίων λέγεται ἐκφάνσεων ψυχικῶν, οἷον ἐπιθυμίας, θάρρους, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑπερηφανίας·

*He which hath no stomach to this fight,
let him depart,*

εἶπεν ὁ Shakespeare ἢ· καὶ ἀλλαχοῦ·

*Believe not all; or if you must believe,
stomach not all*²⁾.

Gall (=χολή) λέγεται ἐν τῇ ἀγγλικῇ γλώσσῃ ἢ ἀγανάκτησις (to gall=ἀγανακτεῖν). *They, that are most galled with my folly, they most must laugh*³⁾.

Ἡ δὲ λέξις spleen (=σπλήν) δηλοῖ τὸν φόβον καὶ τὴν κακίαν.

*Charge not in your spleen a noble person
and spoil your nobler soul*⁴⁾

καὶ ἄλλα πάθη ψυχικά.

Καὶ παρὰ τοῖς Γάλλοις foie μὲν (=ἥπαρ) λέγεται περὶ τῆς ὀργῆς⁵⁾, fiel δὲ καὶ bile (=χολή) περὶ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς λύπης⁶⁾, ὁ δὲ σπλήν (rate) νομίζεται τοῦ γέλωτος πηγὴ·

*Il faut qu'enfin j'éclate,
que je lève la masque et décharge ma rate*⁷⁾.

Κατὰ ταῦτα, ὁ ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ παρ' ἄλλοις ἢ περὶ τῶν σπλάγχων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς δόξα ἐκράτησε, σφύζεται δ' ἔτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς ἀπαιδευτοῖς καὶ ἐν ταῖς γλώσσαις καὶ ταῖς φιλολογίαις τῶν προηγμένων λαῶν.

¹⁾ Henry V.

²⁾ Ant. and Cleopatra. Πρὸς καὶ τὰ stomachfull, stomachless.

³⁾ Shakespeare. Πρὸς καὶ τὸ to gall at = ὀργίζεσθαι τι.

⁴⁾ Shakespeare.

⁵⁾ «C'étaient des fièvres du temps—des jeunesses de nos princes et de chaleur de foie de leurs conseillers» (Balsac, 5me discours sur la cour).

⁶⁾ Πρὸς τὰ εἰς· é mouvoir la bile, échauffer sa bile (=exciter la colère), décharger sa bile (=décharger sa colère).

⁷⁾ Molière, Femmes savantes II, 7.

II. ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΟΞΗΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΠΛΑΓΧΝΩΝ ΩΣ ΕΔΡΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

1. Σχέσεις τῶν σπλάγγνων πρὸς τὴν ψυχὴν κατὰ τὰ πορίσματα τὰ ἐπιστημονικά.

Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα. Ἡ δ' ἐπιστημονικὴ τῶν πραγμάτων ἐξέτασις ἤλεγξεν ὅτι οὔτε ὁ στόμαχος οὔτε ἡ καρδία οὔτε τὸ ἥπαρ οὔτε ἡ χολή οὔτε ὁ σπλήν οὔτε ἄλλο τῶν σπλάγγνων οὐδὲν εἶναι ἔδρα ψυχικῆς λειτουργίας οὐδεμιᾶς.

Ὁ στόμαχος εἶναι τῶν κυριωτάτων ὀργάνων τῆς πέψεως· τὸ δὲ ἥπαρ χρησιμεύει εἰς τὴν ἐναποταμίευσιν τῶν διὰ τῆς τροφῆς εἰσαγομένων εἰς τὸν ὀργανισμόν ὕδατανθράκων καὶ τὴν καταστροφὴν αἰμοσφαιρίων καὶ ἐπιβλαβῶν στοιχείων, εἴτε γεννωμένων ἐν τῷ ὀργανισμῷ εἴτε θύραθεν εἰσιόντων, καὶ τὴν ἔκκρισιν τῆς χολῆς καὶ τῆς οὐρίας κ.τ.τ., ἡ δὲ χολὴ συμβάλλεται εἰς τὴν ἐν τῷ ἐντέρω πέψιν, ὡς τὸ ἐντερικὸν καὶ μάλιστα τὸ παγκρεατικὸν ὑγρὸν· οἱ δὲ νεφροὶ ἀπεργάζονται τὴν ἀπόκρισιν παντοίων τῷ ὀργανισμῷ ἀχρήστων προϊόντων τῆς ἀνταλλαγῆς τῆς ὕλης· ὁ δὲ σπλήν παράγων λευκὰ καὶ διαφθείρων πυρρὰ γεγηρακότα αἰμοσφαίρια ἐκτελεῖ λειτουργίαν οἷαν ὁ μυελὸς τῶν ὀστέων καὶ τὸ ἥπαρ, ὑφ' ὧν καὶ ἀναπληροῦται ἡ λειτουργία αὐτοῦ ἂν δι' ἀσθένειαν ἐξαιρεθῆ ἔκ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ καρδία εἶναι τὸ κέντρον τοῦ εἰς τὰ ἀγγεῖα ἐκπεμπομένου καὶ εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος περιφερομένου αἵματος. Κυρίως ἄρα εἰπεῖν τὰ εἰρημένα σπλάγγνα ἐπιτελοῦσι τὰς λειτουργίας τῆς φυτικῆς ζωῆς. Ἐκ τῆς κατὰ φύσιν λειτουργίας αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων ὀργάνων τῆς φυτικῆς καλουμένης ζωῆς καθόλου εἰπεῖν ἤρτηται ἡ τοῦ ὀργανισμοῦ ἰσορροπία καὶ παράγεται ἐν ἡμῖν τὸ συναίσθημα τῆς εὐεστοῦς¹⁾.

Ἐπὶ δὲ τὸν ψυχικὸν βίον ἐμμέσως μόνον τὰ σπλάγγνα δύνανται νὰ ἔχωσι ῥοπὴν διὰ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τὸ κεντρι-

¹⁾ Πρὸς. Ρ. Νικολαΐδου, Φυσιολ. τοῦ ἀνθρ. Τόμ. Α, 1908, σελ. 312 κέξ.

κόν νευρικόν σύστημα, ὃ εἶναι τὸ κύριον ὄργανον τῆς ψυχῆς. Καὶ ἡ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι περιφανῆς κατὰ τὰς ἀνωμαλίας καὶ ταραχὰς τῆς λειτουργίας τῶν εἰρημένων σπλάγγνων. Πολλάκις καὶ μικραὶ τοιαῦται ἀνωμαλίαι εἴτ' ἐκδήλως εἴτε ἀνεπιγνώστως ἔχουσι τὸν ἀντίκτυπον αὐτῶν ἐν τῷ κεντρικῷ συστήματι καὶ δὴ τῷ ἐγκεφάλῳ, ὅστις εἶναι ἕδρα τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ὑπάρχουσι περιστάσεις, ἐν αἷς χαίρομεν ἢ λυπούμεθα καὶ ἀγνοοῦμεν τὰ αἷτια τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης, διότι τὰ συναισθήματα ταῦτα οὐχὶ ἐκ παραστάσεων προέρχονται, ἀλλ' ἐκ λανθανόντων ἐρεθισμῶν τοῦ ὀργανισμοῦ ἡμῶν¹⁾. Καὶ λέγοντες ταῦτα οὐδαμῶς συμπερόμεθα τῷ Lange καὶ τῷ James καὶ τοῖς ὁμόφροσιν αὐτῶν, οἵτινες τὰ συναισθήματα πειρῶνται νὰ ἐρμηνεύσωσι μόνον ἐκ διεγέρσεων ὀργανικῶν²⁾.

Ἄλλὰ πολλῶ ἰσχυροτέραν ῥοπὴν ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἔχουσι μείζονες ἀνωμαλίαι τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῶν σπλάγγνων. Ἡ παρατήρησις διδάσκει ὅτι πλεῖστα ψυχικὰ νοσήματα εἶναι ἐπιγεννήματα ἀνωμαλίας καὶ παθήσεων τοῦ στομάχου καὶ καθόλου τοῦ πεπτικοῦ σωληῆνος. Δι' ἀσιτίαν πολλῶν ἡμερῶν δύναται νὰ ἐπέλθῃ παραλήρημα παρὰ τοῖς παιδίοις καὶ παραισθήσεις παρὰ τοῖς ἐνηλίκοις καὶ μανία πρὸς τούτοις, ἂν μάλιστα οἱ τοιοῦτοι πάσχωσιν ὑπὸ δυσπεψίας. Καὶ μελαγχολία δὲ καὶ φόβος τοῦ θανάτου καὶ τάσις πρὸς αὐτοκτονίαν καὶ εὐοργησία καὶ τῆς μνήμης ταραχαὶ καὶ ὄνειροι συχνοὶ καὶ ἀβουλησία καὶ ἄλλα παντοῖα ψυχικὰ νοσήματα παρατηροῦνται παρὰ τοῖς τὸν στόμαχον νοσοῦσιν³⁾.

Καὶ οὐ μόνον τοῦ στομάχου ἀλλὰ καὶ ἄλλων σπλάγγνων εἴτε ὀξέα εἴτε χρόνια νοσήματα ἐπιφέρουσιν ἀνωμαλίας ψυχικὰς. Ὁ Hammond μνημονεύει περιπτώσεις μελαγχολίας ἐπιγενομένης

¹⁾ Πρὸβλ. καὶ Ribot, *Les maladies de la personnalité*¹⁸, 1907, σελ. 33 κέξ. Störring, *Psychopathologie*, 1900, σελ. 33 κέξ.

²⁾ Πρὸβλ. Störring ἐν τῷ εἰρ. τόπῳ καὶ Wundt, *Grundz. d. phys. Psychol.*⁵, II, 1902, σελ. 358 κέξ. Villa, *Psychol. contemp.*, 1899, σελ. 399 κέξ.

³⁾ Πρὸβλ. Krafft—Ebing, *Psychiatrie*⁶, 1897, σελ. 180. Kraepelin, *Psychiatrie*, I⁷, 1903, σελ. 71 κέξ.

ἐξ ἀποστημάτων τοῦ ἥπατος καὶ ἐξαφανισθείσας μετὰ τὴν ἴασιν αὐτοῦ. Καὶ νεώταται δὲ παρατηρήσεις βεβαιοῦσιν ὅτι παντοῖα τοῦ ἥπατος νοσήματα, οἷον αὐξήσις αὐτοῦ κατ' ὄγκον καὶ τῶν κυττάρων τῶν ἰστῶν αὐτοῦ ἐκφυλισμὸς ἔχουσιν ἐπακολούθημα παραισθήσεις καὶ ἐφιάλτας καὶ μανίαν.

Καὶ τῶν νεφρῶν δὲ παθήσεις καὶ δὴ καὶ μόνη τῶν ἀποκριμάτων αὐτῶν ἐπίσχεσις ἄνευ ἀνωμαλίας τοῦ ἰστοῦ πολλῶν ψυχικῶν ταραχῶν γίνονται παραίτιοι, οἷον παραληρημάτων ἐμπερῶν πρὸς τὰ προερχόμενα ἐκ πυρετοῦ καὶ μελαγχολίας¹⁾.

Πρὸς δὲ τούτοις τῆς καρδίας παθήσεις ἔχουσι ῥοπήν ἐπὶ τὸν βίον τὸν ψυχικόν. Πασχούσης τῆς μιτροειδοῦς βαλβίδος αὐτῆς παρατηροῦνται ἀπάθεια, εὐοργησία, ῥοπή πρὸς αὐτοκτονίαν καὶ παραπλήσια νοσήματα τῆς ψυχῆς²⁾.

Διτταὶ δὲ εἶναι αἱ ὁδοί, δι' ὧν τὰ σπλάγχνα ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον. Κατὰ τὴν πρώτην ἢ ἐπίδρασις γίνεται διὰ τῶν ἰνῶν τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος, ὅπερ διέπει τὴν λειτουργίαν τῶν σπλάγχνων καὶ καθόλου τῶν τῆ βουλήσει ἡμῶν μὴ ὑποκειμένων μυϊκῶν ἰνῶν, ὡς τῆς καρδίας, τῶν ἀγγείων, τοῦ ἐντέρου καὶ τῶν ἄλλων, καὶ συνδέει αὐτὰ πρὸς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα. Ἀποτελεῖται δὲ τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα ἐκ τριττῶν μερῶν, τοῦ στελέχους, τῶν συνδετικῶν κλάδων καὶ τῶν περιφερικῶν ἰνῶν. Καὶ τὸ μὲν στέλεχος ἀπαρτίζουσι κεντρικὰ γαγγλιακὰ κύτταρα τεταγμένα εἰς δύο στοίχους ἐκατέρωθεν τῆς σπονδυλικῆς στήλης, διήκοντας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μέχρι τοῦ κόκκυγος· συνάπτονται δὲ πρὸς ἄλληλα ἐκατέρωθεν στοίχου τὰ γάγγλια διὰ στελεχίων μεσογαγγλίων καλουμένων. Οἱ δὲ συνδετικοὶ ἢ ἀναστομωτικοὶ κλάδοι ἀποτελοῦνται ἐκ νευρικῶν ἰνῶν, δι' ὧν τὸ συμπαθητικὸν σύστημα συνδέεται πρὸς τὸ κεν-

¹⁾ Πρὸς. Μ. Κατσαρᾶ, Παθολ. τῶν νεύρων καὶ ψυχιατρική, II, 1899, σελ. 407. Maurice Faure, Sur un syndrome mental frequemment lié à l'insuffisance des fonctions hépato-rénales, 1899, σελ. 7 κέξ.

²⁾ Krafft-Ebing, Psychiatrie^o, 1896, σελ. 181 κέξ. Kraepelin, Psychiatrie⁷ 1903, σελ. 69.

τρικόν. Τῶν ἰνῶν δὲ τούτων αἱ μὲν οὔσαι ἀποφυάδες κυττάρων τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος φέρονται εἰς τὸ συμπαθητικὸν σύστημα, αἱ δὲ ἀποφυάδες οὔσαι τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ἀποτελευτῶσιν. Αἱ δὲ περιφερικαὶ ἴνες τὸ μὲν ἀποφύονται ἐκ τῶν ἐν τοῖς γαγγλίοις τοῦ συμπαθητικοῦ ὑπαρχόντων νευρικῶν κυττάρων, αἱ δ' ἐκ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐκπορευόμεναι διέρχονται διὰ τῶν γαγγλίων τῶν συμπαθητικῶν. Πρὸς τὰ σπλάγχνα δ' αἱ ἴνες αὐταὶ φερόμεναι ἀποτελοῦσι πλέγματα, ἐν οἷς ὑπάρχουσι γὰγγλια συμπαθητικά. Τῶν δὲ πλεγμάτων τούτων ἀξιολογώτατον εἶναι τὸ ἡλιακόν (plexus solaris).

Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ἐπιδρᾷ διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ ἐπὶ τὰ σπλάγχνα καὶ τὰ ἀγγεῖα ὅλου τοῦ σώματος, ὧν ρυθμίζει τὸ εὖρος δι' ἰδίου κέντρου (τῶν ἀγγείων κινητικοῦ), ἀποτελουμένου ἐξ ἰνῶν συσταλτικῶν καὶ διασταλτικῶν ¹⁾. Τὸ ἐρύθημα καὶ ὁ ὥχρος καὶ καθόλου τὰ φαινόμενα τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος καὶ τῆς ἀναπνοῆς καὶ αἱ ἄλλαι τοῦ ψυχικοῦ βίου φυσιολογικαὶ ἐκδηλώσεις διὰ τοιαύτης μάλιστα ἐπενεργείας ἐξηγοῦνται.

Ἄλλὰ καὶ τὰνάπαλιν συμβαίνει διὰ τὴν τοιαύτην διάταξιν. Πᾶσα ὀργανικὴ διάθεσις καὶ ἀνωμαλία ἐπιδρῶσα καὶ ἐπὶ τὸ συμπαθητικὸν νευρικὸν σύστημα ἔχει ῥοπὴν ἐπὶ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν ψυχὴν. Οὕτω δὲ λαμβάνομεν αἰσθησιν τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, ἧτις εἶναι, ὡς ὁ Cl. Bernard ἔδειξεν, αἰσθημα ἐξ ἐλλείψεως ὕδατος ἐν τῷ ὀργανισμῷ προερχόμενον, καὶ ἄλλων πολλῶν ὀργανικῶν αἰσθημάτων ²⁾. Ὡσαύτως δὲ διὰ τοῦ ἡλιακοῦ πλέγματος διαβιβάζονται εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐρεθίσματα κατὰ τὰς παντοίας ταραχὰς τοῦ στομάχου καὶ τῶν λοιπῶν σπλάγχνων. Καὶ

¹⁾ Πρὸς. P. Νικολαΐδου, Φυσιολ. τοῦ ἀνθρώπου. II, 1904, σελ. 354 κέξ.

²⁾ Ἐν τῇ πρώτῃ μάλιστᾳ περιόδῳ τῆς παιδικῆς ἡλικίας τὰ συναισθήματα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης διεγείρονται ὑπὸ ὀργανικῶν αἰσθημάτων (Πρὸς. καὶ Villa. Psychol. contemp., 1899, σελ. 396 κέξ.).

ὅταν μὲν μικραὶ τινες εἶναι αἱ ταραχαί, οὐδαμῶς βλάπτεται τοῦ κέντρου ἢ λειτουργία, ὅταν δ' εἶναι μεγάλαι, ἐπιφέρουσιν οἷας ἐν τοῖς πρόσθεν ἐμνημονεύσαμεν ψυχικὰς ἀνωμαλίας. Τὴν αὐτὴν δ' ἔχει καὶ τὸ νεφριτικὸν πλέγμα ῥοπὴν καὶ πολλῶ μᾶλλον τὸ γεννητικόν, ἰδίᾳ τῶν γυναικῶν (διαταραχὴ τῆς ἐμμήνου ῥύσεως, κύησις, πυρετὸς ἐπιλόχιος κττ.) καὶ τᾶλλα. Καὶ συνελόντι εἰπεῖν διὰ τὴν διάταξιν ταύτην καὶ τὴν σύνδεσιν τῶν σπλάγγνων πρὸς τὸν ἐγκέφαλον πᾶν ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῷ στομάχῳ καὶ τῷ ἥπατι καὶ τῷ ἐντέρω καὶ τοῖς νεφροῖς καὶ τοῖς γεννητικοῖς ὀργάνοις ἔχει τὸν ἀντίκτυπον διὰ τοῦ ἡλιακοῦ μάλιστα πλέγματος ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ τῇ ψυχῇ ¹⁾).

Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ὁδὸν ἢ τῶν σπλάγγνων ἐπίδρασις ἐπὶ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν ψυχὴν γίνεται διὰ τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας. Αἱ τροφαὶ ἐμπεριέχουσιν ἔστιν ὅτε βλαβερὰς οὐσίας. Τῶν οὐσιῶν δὲ τούτων, ἐφ' ὅσον εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὑγιής, αἱ μὲν διὰ τῶν πεπτικῶν ὑγρῶν καὶ μάλιστα τοῦ γαστρικοῦ, αἱ δὲ διὰ τῆς λειτουργίας τοῦ ἥπατος ἐλαττοῦνται, ἐπειδὴ τὰ ἥπατικά κύτταρα κέκτηνται τὴν ιδιότητα νὰ καταστρέφωσι πᾶν δηλητήριον ἐν τῷ ὀργανισμῷ γεννώμενον ἢ εἰσκωμάζον εἰς αὐτόν, αἱ δὲ ὑπόλοιποι ἐξέρχονται διὰ τῶν οὖρων καὶ τοῦ ἰδρώτος. Ἄλλ' ἂν πάσχη τι τῶν εἰρημένων ὀργάνων, παρακωλύεται ἢ ἐξουδετέρωσις τῶν βλαβερῶν οὐσιῶν. Ἄν ἐπὶ παραδείγματι πάσχη ὁ στόμαχος, τὸ γαστρικὸν ὑγρὸν τὸ μὲν ἐλαττοῦται, τὸ δὲ ἀποβάλλει μέρος τῆς ὀξύτητος αὐτοῦ. Ἐκ τούτου δ' ἡ πέψις ἀποβαίνει ἀτελεστέρα καὶ τὰ πολλὰ τῶν δηλητηρίων δὲν καταστρέφονται. Καὶ διερευνόμενος δ' ὁ στόμαχος ἀποβάλλει τὴν ἰκανότητα νὰ ὠθῆ κανονικῶς

¹⁾ Διὰ τὰς συμπαθητικὰς ἴνας, αἵτινες πολλῶ ἤττον τῶν κεντρικῶν εὐερέθιστοι εἶναι, οὔτε τῶν μικρῶν τῶν σπλάγγνων ἀνωμαλιῶν αἰσθησιν λαμβάνομεν, οὔτε δυνάμεθα νὰ ἐντοπίσωμεν αὐτὰς εὐγερεῖς.

²⁾ Πρὸς. Krafft - Ebing, *Psychiatrie* ⁶, 1896, σελ. 180 κέξ. Kraepelin, *Psych.* ⁷ 1903, σελ. 48 κέξ. Ὁ Γαληνὸς ὁμιλεῖ περὶ ἐπικοινωνίας τοῦ ἐγκεφάλου μετὰ τοῦ στομάχου διὰ νεύρων. Καὶ ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας ταύτης ἐρμηνεύει τὴν γένεσιν τοῦ εὐλίγγου ἐκ στομαχικῶν ἀνωμαλιῶν (Πρὸς. καὶ Haeser, I, 381).

τάς τροφάς πρὸς τὰ πρόσω. Ἐκ τῆς μακροτέρας δ' ἐν τῷ στομάχῳ παραμονῆς αὐτῶν παράγονται στοιχεῖα ἐπιβλαβῆ, γαλακτικὸν καὶ ὀξικὸν καὶ βουτυρικὸν ὀξύ καὶ ὀξῶναι καὶ πτωματῖναι κττ., ἃ ἀπορροφούμενα εἰσέρχονται εἰς τὸ αἷμα καὶ παντοίας ἐπιφέρουσι ταραχάς εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς θρέψεως τῶν διαφόρων ὀργάνων καὶ δὴ καὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξ οὗ τὸ μὲν κεφαλαλγία τὸ δὲ θλίψις καὶ ἄλλαι ψυχικαὶ ἀνωμαλῖαι προκαλοῦνται. Τὸ ἥπαρ καὶ οἱ νεφροὶ καὶ τὰ ἄλλα ὄργανα (ἐπινεφρίδια, θυρεοειδῆς ἀδὴν κτλ.) ἐν τῇ παθήσει ταύτῃ δὲν δύνανται νὰ ἄρῳσι τὴν ἐκ τῆς διαταραχῆς τοῦ στομάχου προερχομένην ἀνωμαλίαν.

Ἀλλὰ καὶ μόνον τὸ ἥπαρ ἂν πάσχη, δύνανται νὰ παράγῳνται ψυχικαὶ διαταραχαί. Τὰ διάφορα ὀρυκτὰ δηλητήρια καὶ τὰ πλεῖστα τῶν φυτικῶν καὶ τῶν ἀλκαλοειδῶν ἀποβάλλουσι τὸ ἥμισυ ἢ καὶ τὰ δύο τρίτα τῆς τοξικότητος αὐτῶν κατὰ τὴν διὰ τοῦ ἥπατος δίοδον. Τὰ ἥπατικά κύτταρα, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, ἐξουδετεροῦσι τὰ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ζυμώσεως προερχόμενα δηλητήρια καὶ τὰ μικρόβια. Ἀλλὰ διὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ ἥπατος αἱ τοξικαὶ οὐσίαι διαμένουσιν ἐν τῷ ὀργανισμῷ. Ἐκ τούτων δὲ αἱ ἐνδογενεῖς δηλητηριάσεις (auto-intoxications), ἐπειδὴ αἱ τοξίναι αὐταὶ ἀθροίζονται ἐν τῷ ἥπατι καὶ ἀπορροφούμεναι ἀσκοῦσιν ἐπὶ τὸν ἐγκέφαλον ῥοπήν.

Καὶ τῶν νεφρῶν δὲ νοσήματα ὁμοίας προκαλοῦσι ψυχοπαθείας, διότι κατὰ τὰς παθήσεις αὐτῶν ἐλλιπῶς λειτουργεῖται ἢ ἀπόκρισις τῶν τοξινῶν ¹⁾).

Αἱ δὲ τῆς καρδίας παθήσεις, περὶ ὧν εἶπομεν ἤδη, ἐπιφέρουσι ψυχικὰ νοσήματα ἔνεκα τῆς διαταραχῆς τῆς τοῦ αἵματος κυκλοφορίας. Ἡ παρατήρησις διδάσκει ὅτι ἡ κανονικὴ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν εὐρυθμὸν λειτουργίαν τῆς ψυχῆς. Ἀναιμία δ' ἢ ὑπεραιμία αὐτοῦ

¹⁾ Πρὸλ. Κατσαρᾶ, Παθολ. τ. νεύρων καὶ Ψυχιατρική, ἐν τῷ εἰρ. τόπῳ Maurice Faure ἐν τῇ εἰρ. βιβλίῳ. Kraepelin, Psychiatrie, 1903, σελ. 41 καὶ 48 καὶ ἄλλ. Χρῆζουσι δ' ὅμως ἐλέγχου τὰ κατὰ τὴν λειτουργίαν τῶν σπλάγχων.

προκαλεῖ ψυχικὰς ταραχάς. Κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν πολὺ ῥέει τὸ αἷμα ἐν τοῖς ἀγγείοις τοῦ ἐγκεφάλου, κατὰ δὲ τὸν ὕπνον ὀλιγώτερον. Αἱ βραχεῖαι ἐπιληπτικαὶ ἐκδηλώσεις ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς ἐπισχέσεως τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος. Καὶ ὑπεραιμία τῶν μηνίγγων καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ, οἷα παρατηρεῖται ἐπὶ βαλβιδικῶν ἀλλοιώσεων τῆς καρδίας, ὁμοίας ἀνωμαλίας προκαλεῖ¹⁾.

Καὶ εἶναι λοιπὸν πρόδηλον ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι περὶ ἐμμέσου ροπῆς τῶν σπλάγχνων ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον δυνάμεθα νὰ ποιῶμεθα λόγον, ἢ δὲ περὶ αὐτῶν ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς ὑπόληψις ἐγένετο πλάνης προϊόν.

2. Ἐξήγησις τῆς δόξης τῶν παλαιῶν.

Καὶ νῦν ἔλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν λόγων, οἵτινες τοὺς ἀνθρώπους ἤγαγον εἰς τὴν δόξαν περὶ τῶν σπλάγχνων ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς.

Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὴν ὑπόληψιν ταύτην εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἤχθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐκ παρατηρήσεως, ἀλλὰ παρατηρήσεως ἀνεπιστήμονος, ἀφελεστέρας. Ὁ ἀφελῶς παρατηρῶν ἄνθρωπος ταυτίζει πρῶτον τὴν ψυχὴν τῇ ζωῇ καθόλου εἰπεῖν, τῆς δὲ ζωῆς ἀρχὴν νομίζει τὴν ἀναπνοήν, ἐπειδὴ ἡ ζωὴ οὕτω στενῶς συνδέεται πρὸς τὴν λειτουργίαν ταύτην, ὥστε παύεται παυομένης ἐκείνης. Ἐκ δὲ τούτου καὶ τὴν ψυχὴν τὴν αὐτὴν ὑπολαμβάνει τῇ ἀναπνοῇ.

Ἵπάρχουσι λαοί, παρ' οἷς ἡ αὐτὴ λέξις δηλοῖ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν ψυχὴν, ὡς ἐν Αὐστραλίᾳ καὶ ἐν Ἰάβα²⁾. Καὶ ἐν Καλιφορνίᾳ ἐν τῇ γλώσσῃ *netela* ἡ αὐτὴ λέξις δηλοῖ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ψυχὴν³⁾. Πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῇ σλαυϊκῇ γλώσσῃ *duck* ἢ τε ἀναπνοὴ λέγεται καὶ ἡ ψυχὴ.

¹⁾ Krafft - Ebing, *Psychiatrie* ^o, 1896, σελ. 178. Κατσαρᾶ ἐν τῷ εἰρ. τόπῳ. Wundt, *Physiol.* ^o, 111, 1902, σελ. 643.

²⁾ Πρὸς. Tylor, *Primitive Culture*, κατὰ τὴν γαλλ. μετάφρ. Mme Pauline Brunet, 1876, I, σελ. 501.

³⁾ Bastian, *Vergleichende Psychologie*, 1868, σελ. 15. Tylor ἐν τῷ εἰρ. τόπῳ.

Ὁμοία δ' ἐγένετο τῶν Ἑβραίων ἢ θεωρία. Ruach, λέξις κοινή παρὰ τοῖς Σημίταις, δηλοῖ κυρίως τὴν πνοήν, τὸν ἀέρα, τὸν ἄνεμον ¹⁾, εἶτα δ' ἐρρήθη περὶ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς ²⁾. Καὶ αἱ λέξεις nephesch καὶ neschama, αἵτινες δηλοῦσι τὴν ψυχὴν, κυριολογοῦνται περὶ τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἀνέμου ³⁾.

Οὐδὲν διαφέρει ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐκδοχή. Μαρτυροῦσι τὰ τοῦ Ὀμήρου «πέπνυσαι νόω» ⁴⁾, «πεπνυμένα βάζεις» ⁵⁾ κττ., ἐν οἷς περιφανῶς πνεῦμα ἴσα τῇ ψυχῇ δύναται, καὶ αὐτὴ ἡ λέξις ψυχῇ. Ψυχὴ δῆλον ὅτι (φυ-σῶ, spru ἐν τῇ σανσκριτικῇ) εἶναι κυρίως τὸ φύσημα τὸ πνεῦμα, ὃ παρέχει τῷ ἄνθρωπῳ τὴν ζωὴν. Ὁ λιποθυμῶν ἀποπνέει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ὡς ἡ παρ' Ὀμήρῳ Ἀνδρομάχη, ἥτις ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Τροίας ἰδοῦσα τὸν Ἀχιλλεῦα σύροντα τὸ πτώμα τοῦ Ἑκτορος ὑπὸ μεγίστης λύπης κατελήφθη,

*τὴν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβεννὴ νύξ ἐκάλυψεν,
ἤριπε δ' ἐξοπίσω, ἀπὸ δὲ ψυχὴν ἐκάπυσσεν» ⁶⁾.*

ὡσαύτως δ' ὁ ἀποθνήσκων·

ἀπέπνευσε ψυχάς,

εἶπεν ὁ Πίνδαρος ⁷⁾, ὁ δ' Εὐριπίδης

ἐκπνέων ψυχὴν ἐμήν» ⁸⁾.

Διέμεινε δ' ἡ τοιαύτη γνώμη καὶ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις καὶ τοῖς

¹⁾ Ὡς ἐν Ἰώβ 7, 7. 1, 19. 30, 15 καὶ ἄλλ.

²⁾ Ὡς ἐν Ψ. 135, 17 Ἰώβ 17, 1, Γεν. 41, 8, Ἰώβ 20 3 καὶ ἄλλ. Οὐδεὶς δ' ἀγνοεῖ ὅτι ἐν ταῖς κοσμογονίαις τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ὀρφικοῖς διδάγμασιν, ἀήρ καὶ πνεῦμα λέγονται στοιχεῖα δημιουργικὰ (Πρόβλ. καὶ Siebeck, Gesch. d. Psychol., I, 1880, σελ. 133).

³⁾ Nephesch δηλοῖ τὴν πνοὴν ἐν Ἰώβ 41, 13 καὶ ἄλλ., neschama δὲ τὸν ἄνεμον σημαίνει ἐν Ἰώβ 37, 10.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Ω 377.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Θ 58.

⁶⁾ Ἰλιάδ. X 466 κέξ.

⁷⁾ Νεμ. I, 47 Πρόβλ. καὶ τὸ τοῦ Σιμωνίδου «γλυκεῖαν ψυχὰν ἀποπνέον γαλαθηνὸν τέκος». (Παρ' Ἀθην. 9, 396e) καὶ εἴ τι ἄλλο.

⁸⁾ Ὀρέστης 1163.

ιατροῖς, ὑφ' ὧν ὑπελήφθη συγγενῆς ἢ ψυχὴ πρὸς τὸν εἰσπνεόμενον ἀέρα καὶ πρὸς πνεῦμά τι, ζωτικὴν τινα δύναμιν ὑπάρχουσαν ἐν ἡμῖν. Ὁ Ἀναξιμένης ἐδίδαξεν ὅτι ἢ ἡμετέρα ψυχὴ ἀήρ οὔσα ἡμᾶς συγκρατεῖ καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀήρ περιέχει¹⁾. Ὁ δὲ Πλάτων ἐν Κρατύλῳ λέγει· «οἶεται τι τοιοῦτον νοεῖν τοὺς τὴν ψυχὴν ὀνομάσαντας, ὡς τοῦτο ἄρα, ὅταν παρῆ τῷ σώματι, αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ ζῆν αὐτῷ καὶ τὴν τοῦ ἀναπνεῖν δύναμιν παρέχον καὶ ἀναψύχον, ἅμα δ' ἐκλείποντος τοῦ ἀναψύχοντος τὸ σῶμα ἀπόλλυται τε καὶ τελευτᾷ »²⁾, ὁ δὲ Δημόκριτος ὅτι ἢ ψυχὴ ἐκλήθη οὕτω διὰ τὴν κατάψυξιν καὶ τὴν ἀναπνοήν³⁾, ἔδ' Ἀρεταῖος ὅτι «δυσοῖσι τοῖσι πρώτοισι, τροφῇ καὶ πνεύματι, τὰ ζῶα ζῆ, τουτέων δὲ πολλῶ ἐπικαιροτέρη ἀναπνοή· ἦν γὰρ ἐπίσχη τις αὐτῆν, οὐκ εἰς μακρὰν διαρκέει, ἀλλ' αὐτίκα θνήσκει ὠνθρωπος»⁴⁾. Ὁ δὲ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης εἶπεν· «ἄνθρωπος καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ἀναπνέοντα ζῶει τῷ ἀέρι καὶ τοῦτο αὐτοῖσι καὶ ψυχὴ ἐστὶ καὶ νόησις· καὶ ἐὰν τοῦτο ἀπαλλαχθῆ, ἀποθνήσκει καὶ ἡ νόησις ἐπιλείπει »⁵⁾. Ὁ δ' Ἰπποκράτης ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῆς ῥοπῆς, ἦν τὰ πνεύματα (ὁ ἀήρ) ἔχουσιν ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν⁶⁾.

Πιθανώτατον δ' εἶναι ὅτι καὶ ἦτορ ἐκλήθη ἢ καρδία⁷⁾ τὴν

¹⁾ Πλουτ. περὶ τῶν ἀρεσκ. I, 3, 6. Πρὸβλ. καὶ Μαργ. Εὐαγγελίδου, Ἰστ. τῆς Φιλ. I, 1904, σελ. 76.

²⁾ Κρατύλ. 399 D

³⁾ Ἀριστοτ. περὶ Ζ. μορ. A 2, 405 b 29.

⁴⁾ Περὶ ὀξέων παθῶν, B' 1.

⁵⁾ Ἀπόσπ. 5. Σιμπλ. Φυσ. 152, 18. M. Εὐαγγελίδου Σύνοψις ἰστ. τῆς Φιλ. I, 1, 1904, σελ. 82. Ὁμοια δ' ἐδίδαξε καὶ ὁ Ἡράκλειτος. Διαφέρει δὲ τῶν Στωικῶν ἢ ἐκδοχῆ. Ὁ Πλούταρχος περὶ τοῦ Χρυσίππου λέγει· Ἐν τῇ γαστρὶ φύσει τρέφεσθαι νομίζει καθάπερ τὸ φυτόν· ὅταν δὲ τεχθῆ, ψυχόμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος καὶ στομούμενον τὸ πνεῦμα μεταβάλλειν καὶ γίγνεσθαι ζῶον· ὅθεν οὐκ ἀπὸ τρόπου τὴν ψυχὴν ὀνομάσθαι παρὰ τὴν ψῦξιν » (Περὶ Στωικῶν ἐναντιωμάτων, κεφ. 41).

⁶⁾ Περὶ ἀέρων, ὑδάτων καὶ τόπων· ἐκδ. Κοραῆ, 1816, §§ 85, 120, 125 καὶ ἄλλ.

⁷⁾ ἦτορ παρ' Ὀμήρῳ ἴσα δύναται τῇ καρδίᾳ ὡς καὶ ἄλλοι παρετήρησαν. Ὁρθῶς δ' ὁ Buchholz (ἐν τῷ εἰρ. βιβλίῳ) τὸν Helbig διαφωνοῦντα (ἐν Dissert. de vi et usu vocabulorum φρένες, θυμός ect., 1840, σελ. 18) ὑπομνήσκει ὅτι ἐν τοῖς ὁμη-

ἀρχὴν ὡς ὄργανον τῆς ἀναπνοῆς (ἄω = πνέω), ἐπειδὴ ἐκ παλαιοῦ χρόνου ἐνομίσθη αἰτία τῆς λειτουργίας ταύτης ἢ ἔδρα, ἐν ἣ παραγάγεται τὸ πνεῦμα¹⁾. Κατὰ τοὺς Ἱπποκρατικοὺς μέρος τι τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος ἔρχεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἄλλο εἰς τὸν στόμαχον, ἄλλο δὲ εἰς τοὺς πνεύμονας καὶ τὰς φλέβας καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὴν καρδίαν, ἔνθα ἔχει τὴν ἀρχὴν τὸ καθ' ὅλον τὸ σῶμα φερόμενον πνεῦμα²⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην «ὁ πνεύμων κεῖται οὐ ἢ καρδία καὶ περὶ ταύτην, ἢ δ' ἀναπνοὴ διὰ τε τοῦτον καὶ διὰ τὴν ἀρχὴν τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐνυπάρχουσαν»³⁾. εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἀρεταῖος «διὰ πνεύμονος ἔλκει πνεῦμα εἰς ἀναπνοὴν ἢ καρδίᾳ»⁴⁾.

Περὶ τοῦ πνεύματος κυριολεκτεῖται καὶ ἡ anima (animus ὡς ὄργανον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων κατ' ἐξοχὴν) τῶν Ῥωμαίων, ἅτε οὐσα συγγενῆς πρὸς τὸ ἄω (ἀήρ, ἄνεμος). Τὸν ἀέρα δηλοῖ ἡ anima παρὰ τῷ Λουκρητίῳ ἐν τῷ

*et qui quattuor ex rebus posse omnia rentur,
ex igni et terra atque anima proscendere et imbrī⁵⁾,*

τὴν ζωὴν δὲ ἐν τῷ

dimissa anima corpus caret undique sensu⁶⁾.

ρικοῖς ἔπεσι (Ἰλιάδ. X. 451) λέγεται

ἐν δέ μοι αὐτῷ

πάλλεται ἦτορ ἀνὰ στόμα,

ὡς λέγεται περὶ τῆς καρδίας (Ἰλιάδ. K. 94).

¹⁾ Πρβλ. καὶ Haeser, *Gesch. d. Medicin* ³, 1875, σελ. 135.

²⁾ Πρβλ. τὸ σύγγραμμα «Περὶ ὀστέων φύσις» (Littré IX, 182). Διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, ἔλεγον, συντηρεῖται καὶ ἡ ἐν τῷ σώματι θερμότης (τὸ *ἐμφυτον θερμόν*). Ἡ συντήρησις δὲ τῆς θερμότητος ταύτης διὰ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ ζωογόνου πνεύματος εἶναι ὁ πρῶτιστος τῆς ἀναπνοῆς σκοπός. (Πρβλ. καὶ Haeser *Gesch. der Medicin* ³, 1875, σελ. 131, 138 καὶ ἄλλ.). Αἱ δ' ἀρτηρίαι ἐνέχουσι πτεῦμα, εἴτε ἀμιγῆς εἴτε μετὰ αἵματος (Haeser, 138). Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος εἰσήγαγε τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἀναστομάσεων, συνδέσεων ἀρτηριῶν καὶ φλεβῶν, δι' ὧν κατὰ τὰς ἀσθενείας καὶ τὰ τραύματα αἷμα τῶν φλεβῶν εἰσέρχεται καὶ εἰς τὰς ἀρτηρίας (Haeser 239).

³⁾ Περὶ ζ. μορ. Γ B 665^a 15.

⁴⁾ Περὶ ὀξέων παθῶν B 1.

⁵⁾ *De rerum nat.* 5, 257.

⁶⁾ Αὐτόθι B, 357.

Και spiritus δ' ἡ πνοὴ κυρίως εἶναι, ὡς ἐν τῷ
*Spiritus Boreae*¹⁾,

εἶτα δ' ἡ ἀναπνοή·

*extremum spiritum effundere*²⁾.

καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ψυχικόν, ἡ διάνοια, ὡς ἐν τῷ τοῦ Ὁρατίου·

*Spiritum Phoebus mihi dedit*³⁾.

Ὡσαύτως δ' ἐξ ἀφελούς παρατηρήσεως ἤχθησαν πιθανῶς οἱ ἄνθρωποι νὰ θεωρήσωσι τὸ αἷμα ἕδραν τῆς ψυχῆς. Τὸ αἷμα εἶναι ὄρος εἰς τὴν ζωὴν ἀπαραίτητος. Ἐκροὴ αὐτοῦ, ὡς ἡ τῆς ἀναπνοῆς παῦσις, ἐπιφέρει λιποθυμίαν καὶ θάνατον. Ὡχρος καὶ ἐρύθημα κατὰ τὰ ψυχικὰ πάθη ἤρτηνται καὶ ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τὴν αἰτίαν δὲ ταύτην ὁ ἄνθρωπος ὑπέλαβε τὴν ἀρχὴν τὸ αἷμα ἕδραν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ψυχῆς.

Οἱ Σιαμαῖοι καὶ οἱ Καραίβαι ταυτίζουσι τῷ αἵματι τὴν ψυχὴν, λέγουσι δ' ὅτι τοσαύτας ἔχει ἕκαστος ἄνθρωπος ψυχὰς ὄσας ἔχει σφυζούσας ἀρτηρίας⁴⁾. Κατὰ τοὺς Ἑβραίους ἡ ψυχὴ τοῦ ζώου ὑπάρχει ἐν τῷ αἵματι· διὸ δὴ καὶ ἀπαγορεύεται ἡ χρῆσις τοῦ αἵματος παρ' αὐτοῖς⁵⁾. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἀπηγορεύθη ἡ χρῆσις τοῦ αἵματος ἐν τῇ πρώτῃ ἐκκλησίᾳ⁶⁾. Μετὰ τοῦ αἵματος κατὰ τοὺς Ἑβραίους ἐξέρχεται καὶ ἡ ψυχὴ⁷⁾. Οὕτως ἐξηγεῖται ὅτι τὸ αἷμα τὸ ἐκχυθὲν ζητεῖ ἐκδίκησιν⁸⁾ ὡς ἡ ψυχὴ⁹⁾. Καὶ αἷμα

¹⁾ Verg. Aeneis 12, 476.

²⁾ Verg. Aeneis 4, 386.

³⁾ Carm. 4, 6, 29. Πρὸς τὸ «vir ingentis spiritus» Liv. 21, 1.

⁴⁾ Bastian, Vergl. Psych., 1868, σελ. 18.

⁵⁾ Γεν. 9, 4 κεξ. Πρὸς Δευτ. 7, 10-14. Δευτερ. 12, 13 «τοῦ μὴ φαγεῖν αἷμα ὅτι αἷμα αὐτοῦ ἡ ψυχὴ» καὶ Πραξ. 15, 20.

⁶⁾ Tertull. I, 149.

⁷⁾ Θρήν. 2, 12. Ἠσ. 53, 12. Ὡσαύτως δὲ κατὰ τοὺς Ἀσσυρίους, παρ' οἷς tabaku napista ἦτοι ἐκχέειν τὴν ψυχὴν λέγεται τὸ ἀποκτείνειν.

⁸⁾ Γεν. 4, 10 «φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ κτλ.».

⁹⁾ Ἰωβ 24, 12. Πρὸς Ἀποκαλ. 6, 9 κεξ.

δίκαιον¹⁾ και αίμα αἰθῶν²⁾ λέγεται, ἐπειδὴ τὸ αίμα ὑπολαμβάνεται ἔδρα τῆς ψυχῆς.

Τὴν αὐτὴν τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς Ἑλλησι και τοῖς Ῥωμαίοις. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη φέρεται πρὸς τὴν πληγὴν και τείνει νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σώματος:

*ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν ἔσσυτ' ἐπειγομένη*³⁾.

Ὁ δ' Ἀριστοφάνης εἶπε και «ψυχὴν ἐκπίνειν»⁴⁾, διὰ τὸ αίμα δῆλον ὅτι, ὁ δὲ Οὐεργίλιος και ἐρυθρὰν ὠνόμασε τὴν ψυχὴν διὰ τὸ αίμα:

*purpuream vomit ille animum*⁵⁾.

Εὐρίσκομεν δὲ και ἐν τούτῳ και φιλοσόφους και ἰατροὺς συμφωνοῦντας. Ἐν τῷ ψευδιπποκρατεῖ συγγράμματι «περὶ φύσιος ἀνθρώπου» διαρρήδην λέγεται ὅτι ἐν τῷ αίματι τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἡ ψυχὴ⁶⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Κριτίας ἔλεγε ψυχὴν τὸ αίμα⁷⁾. Κατὰ δὲ τὸν Ἐμπεδοκλέα ἔδρα τῆς νοήσεως εἶναι τὸ αίμα τὸ περὶ τὴν καρδίαν:

*αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα*⁸⁾.

Φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ καρδία τὸ μὲν τοῦ πνεύματος, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, τὸ δὲ τοῦ αίματος κέντρον ἐκ παλαιοῦ νομισθεῖσα, ἐταυτίσθη τῇ ψυχῇ⁹⁾. Συνεβάλετο δ' ἀναμφηρίστως εἰς

¹⁾ Ψαλμ. 94, 20.

²⁾ Ματθ. 23, 35.

³⁾ Ἰλιάδ. 14, 518. Σημειωτέον δ' ὅτι κατὰ τὸν Ὅμηρον δὲν ταυτίζεται τῷ αίματι ἡ ψυχὴ. Ἐν Ἄδου αἱ ψυχαὶ αίμα πιῶσαι ἀναλαμβάνουσι φρόνησιν (Πρβλ. Ὀδ. λ. 98 κεξ., 153, 540).

⁴⁾ Νεφέλ. 712. Ἐκδ. Blaydes, 1890.

⁵⁾ Aeneis 9, 349.

⁶⁾ Littré VI, 44. Πρβλ. και τὸ «περὶ ὀστέων φύσιος», Littré, IX, 182· και Haeser, ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. I, 138.

⁷⁾ «Ἄλλοι δ' αίμα (ἀπεψήναντο τὴν ψυχὴν), καθάπερ Κριτίας, τὸ αἰσθάνεσθαι ψυχῆς οἰκειότατον ὑπολαμβάνοντες, τοῦτο δ' ὑπάρχειν διὰ τὴν τοῦ αίματος φύσιν» Περὶ ψυχῆς A 2, 405 6 5 κεξ. Πρβλ. και Tertull. de anima c. 15.

⁸⁾ Στίχ. 327. Πρβλ. και Ritter Preller Hist. Phil. Gr.⁷, 1888, σελ. 148.

⁹⁾ Πότε κυρίως ἐνομίσθη ἡ καρδία κέντρον τοῦ αίματος, δὲν εἶναι παντάπασι φανερόν. Παρὰ Πλάτωνι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι περιφανεστάτη. «Τὴν δὲ δὴ καρδίαν ἄμμα τῶν φλεβῶν και πηγὴν τοῦ περιφερομένου κατὰ πάντα τὰ μέλη σφοδρῶς αίματος εἰς τὴν δορυφορικὴν οἴκησιν κατέστησαν», λέγεται ἐν Τιμαίῳ (69 C). Ὡσαύτως δὲ παρὰ τῷ Ἀρι-

τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἢ παρατήρησις ὅτι ἐν ψυχικοῖς πάθεσιν ἐπέρχονται συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς καρδίας. Ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσιν εἶναι πρόδηλος ἢ παρατήρησις τῶν τοιούτων φαινομένων· «πάλλεται ἦτορ ἀνὰ στόμα»¹⁾, «πατάσσει κραδίη»²⁾, «πατάσσει θυμός»³⁾, εἶναι παρ' Ὀμήρῳ συνήθη, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἔπειτα⁴⁾. Καὶ τὰ ὀνόματα δὲ τῆς καρδίας *κραδίη*, *κῆρ*⁵⁾, *θυμός*⁶⁾ ἐκ τῆς ταραχῆς ταύτης ἔχουσιν ἴσως τὴν ἀρχὴν αὐτῶν.

Καὶ τούτων μὲν οὕτως ἐχόντων νοοῦμεν διατί ἡ καρδία οὐ

στοτέλει, καθ' ὅν καὶ τοῦ αἵματος ἀρχὴ εἶναι ἡ καρδία («ἀνάγκη τὴν καρδίαν εἶναι καὶ τοῦ αἵματος ἀρχὴν» π. ζ. μορ. 666 α 33) καὶ ὁ χαρακτήρ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων ἠρτηται ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς, ὡς καὶ τῶν φλεβῶν. Λέγει δὴλα δὴ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ περὶ ζώων μορίων συγγράμματι αὐτοῦ «εἰσὶ δὲ τῶν μὲν αἰσθητικῶν (αἱ καρδία) ἀρθρωδέστεραι, τῶν δὲ νωθροτέρων ἀναρθρότεραι, καθάπερ αἱ τῶν ὑῶν· αἱ δὲ διαφοραὶ τῆς καρδίας κατὰ μέγεθός τε καὶ μικρότητα καὶ σκληρότητα τε καὶ μαλακότητα τείνουσι πη καὶ πρὸς τὰ ἦθη· τὰ μὲν γὰρ ἀναίσθητα σκληρὰν ἔχει τὴν καρδίαν καὶ πυκνήν, τὰ δ' αἰσθητικὰ μαλακωτέραν· καὶ τὰ μὲν μεγάλας ἔχοντα τὰς καρδίας δειλά, τὰ δ' ἐλάσσονας καὶ μέσας θαρραλειώτερα — παραπλησίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν φλεβῶν καὶ ἐπὶ τῶν κοιλιῶν ἔχει· ψυχραὶ γὰρ αἱ μεγάλαι φλέβες καὶ κοιλίαι» (667 α 9 κέξ.). Πιθανῶς δὲ παλαιοτάτη ἐγένετο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ γνώμη ὅτι ἡ καρδία εἶναι τοῦ αἵματος ἀρχή.

¹⁾ Ἰλιάδ. X 451.

²⁾ Ἰλιάδ. N 282.

³⁾ Ἰλιάδ. H 216. Ψ 370.

⁴⁾ Πρβλ. τὰ «ὀρχεῖται καρδία φόβῳ» (Αἰσχ. Χοηφ. 167), «καρδία φόβῳ φρένα λακτίζει» (Προμ. 881) «ἦτε καρδία πηδᾶ καὶ δάκρυα ἐκχεῖται ὑπὸ τῶν λόγων τῶν τούτου» (Πλάτ. Συμπ.).

⁵⁾ Κραδίη (λατ. cor. σασκρ. hrd-, hard, θέμα κραδ-, [κραδ-αίνω]) εἶναι ἴσως τὸ κραδαινόμενον, παλλόμενον σῶμα, ὄργανον (Πρβλ. καὶ Gurt. Grundz. d. griech. Etymol. σελ. 137 καὶ Ebeling, Lex. Homer., 1885, I, σελ. 784). Καὶ κῆρ ὑποτίθεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ θέματος κραδ- καρδ.

⁶⁾ Θυμός εἶναι κυρίως ἡ κίνησις (ἐκ θέμ. θύ· πρβλ. τὸ θύελλα) τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ αἵματος τοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ Πλάτων εἶπε· «θυμός ἀπὸ τῆς θύσεως καὶ ζέσεως τῆς ψυχῆς» (Κρατύλ. 419B). Εἶτα δὲ καὶ ἡ καρδία, ὡς κέντρον τῆς κινήσεως ταύτης. Ὅτι δ' οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, δῆλον καὶ ἐκ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ θυμοῦ παρ' Ὀμήρῳ. Ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς δῆλα δὴ ἔπειτα λέγεται «τρομεοῖατο θυμῷ» (Ἰλ. K 490), ἄτρομος θυμός (Ἰλιάδ. II 155), «Ἐκτορι τ' αὐτῷ θυμός ἐνὶ στήθεσσι πάτασσει» (Ἰλιάδ. H 216) «πάτασσε δὲ θυμός ἐκάστου νίκης ἰεμένων» (Ἰλιάδ. Ψ 370), ὡς λέγεται «ἐν δὲ τέ οἱ κραδίη μεγάλα στέρνοισι πάτασσε» (Ἰλιάδ. N 282). Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐν φρεσὶ θυμός λέγεται ἐν Ἰλιάδι (Θ 202), ὡς ἐν φρεσὶν ἦτορ καὶ κραδίη (Π 242. 435). Διαφερόμεθα δ' ἐν τούτῳ τῷ Helbig καὶ τῷ Buchholz διδάσκουσιν ὅτι παντάπασι διαφέρει ὁ θυμός τῆς καρδίας παρ' Ὀμήρῳ (Ἰδε Buchholz, Hom. Psych. u. Ethik. 1885, σελ. 4 κέξ.).

μόνον παρ' Ἑλλησιν ἀλλὰ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἐκ παλαιοῦ ἐνομίσθη ἔδρα τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ δυσχερέστερον εἶναι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν περὶ τῶν λοιπῶν σπλάγχνων ὡς ὀργάνων τῆς ψυχῆς θεωρίαν. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ τὸ πρῶτον τὰ φαινόμενα ἐξετάζων ἄνθρωπος ἤχθη εἰς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἐκ παρατηρήσεως τῶν καταστάσεων τῶν παθολογικῶν. Αἰσθανόμενος δὴλα δὴ ὅτι ἐκ παθήσεως τῶν παντοίων σπλάγχνων καὶ ἡ σωματικὴ εὐεξία ταρασσεται καὶ ἡ ψυχὴ μεταπίπτει εἰς ἀνωμαλίαν, μάλιστα δ' ἐκ νοσημάτων τοῦ στομάχου καὶ τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν, συνήγαγε τὸ πόρισμα ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐνοικεῖ ἡ ψυχὴ, ἣτις πασχόντων ἐκείνων συμπάσχει. Ὅτι δὲ τὰ τοιαῦτα ἐκ παλαιστάτου παρετηρήθησαν, οὐδεμίαν ὀπάρχει ἀμφιβολία. Καὶ ἡ ἰατρικὴ, εἰ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ ἦτο ἀτελής καὶ μετὰ δεισιδαιμονιῶν συνεζευγμένη, οὐκ ὀλίγον συνεβάλετο κατὰ μικρὸν εἰς τὴν διασάφησιν τῶν πραγμάτων τούτων. ¹⁾ Οἱ Ἱπποκρατικοὶ ποιοῦνται λόγον περὶ τῆς ῥοπῆς ἣν ἔχουσι τὰ θρεπτικὰ ὄργανα ἐπὶ τὴν ψυχὴν. Ἐκεῖνοι ἐδίδαξαν ὅτι τοῦ στομάχου καὶ τοῦ ἐντέρου ταραχαὶ παράγουσι πολλάκις ὑποχονδρίαν καὶ παραφροσύνην ²⁾. Καὶ ὁ Ἀρεταῖος ὀμιλεῖ περὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν τροφῶν ἐπὶ τὴν ψυχὴν, πρὸς δὲ τούτοις περὶ δυσχερείας τῆς πέψεως, ἥς αἰτία γίνεται ὑπερβολικὴ διανοητικὴ ἐργασία ³⁾. Καὶ ὁ Σωρανὸς τὴν μελαγχολίαν, ἣν τῇ ὑποχονδρία

¹⁾ Αἱ ἀνατομαὶ ζῴων καὶ πτωμάτων ἀνθρώπων παλαιότατα ἤρξαντο παρ' Ἑλλησι. Θαυμαστὴ εἶναι ἡ ἀκρίβεια μεθ' ἧς περιγράφονται τοῦ σώματος τὰ μέρη καὶ ὀρίζεται ἡ θέσις ἐκάστου αὐτῶν ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεσι. (Πρὸβλ. Daremberg, *La médecine dans Homère*). Ἡ ἐξέτασις τῶν ζῴων (σπλαγχνοσκοπία) ἦτο συνήθης. Ἴσως δὲ καὶ θυομένων ἀνθρώπων ἐξετάζοντο τὰ σπλάγχνα (Πρὸβλ. Haeser, *Gesch. d. Medicin*⁸, 1875, I, σελ. 64). Ὁ Ἀλκμέων καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς (ὅστις παρετήρησε τὸν ἐν τῷ ὠτὶ λαδύρινθον) ἐξετέλεσαν ἀνατομὰς (Haeser ἐν τῷ εἰρ. βιβλ. I, 82), ὡσαύτως δ' ὁ Ἀριστοτέλης (Haeser, I, 218) καὶ οἱ Ἱπποκρατικοὶ (Haeser, 129). Πολλῶν δὲ πλείονας ὁ Ἡρόφιλος (ἐπὶ πτωμάτων ἀνθρώπων Haeser I, 235) καὶ ὁ Ἐρασίτρατος, ὅστις καὶ ἐπὶ ἀσθενῶν σπουδαιοτάτας ἐγχειρήσεις ἐξετέλει (Haeser I, 241) καὶ ὁ Γαληνὸς (Haeser, I, 357 κέξ.) Φαίνεται δὲ βέβαιον ὅτι ἐπὶ Πτολεμαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ κακούργων ζῴωντων ἐπεχειρήθησαν ἀνατομαὶ (Haeser, I, 233).

²⁾ Περὶ νόσων II, 72 (Littré, VII, 108). Πρὸβλ. καὶ Haeser I, 258 κέξ.

³⁾ Πρὸβλ. Haeser I, 535.

ταυτίζει, λέγει ἐπιγέννημα πεπτικῆς ἀνωμαλίας¹⁾). Καὶ ὁ Διοκλῆς θεωρεῖ τὸν στόμαχον αἰτίαν ὑποχονδρίας· ὡσαύτως δ' ὁ Γαληνός, ὅστις πολλὰς παρατηρήσεις κατέθηκεν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, μάλιστα δ' ἐν ᾧ διδάσκει ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς ἦθη ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν ἀκολουθοῦσι²⁾).

Τὸ ἦπαρ ἐλέχθη ἰσως ἔδρα τῆς ψυχῆς, διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθη πηγὴ τοῦ αἵματος καὶ τῶν φλεβῶν ἀφρηρία³⁾).

Περὶ δὲ τῶν φρενῶν ἐδίδαξαν ἤδη οἱ Ἱπποκρατικοὶ ὅτι κατὰ τύχην ἐταυτίσθησαν τῇ διανοουμένη ψυχῇ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «περὶ ἱερῆς νούσου» συγγράμματος λέγει· «αἱ φρένες ἄλλως οὐνομα ἔχουσι τῇ τύχῃ κεκτημένον καὶ τῷ νόμῳ, τῷ δὲ ὄντι οὐκ οὐδὲ τῇ φύσει, οὐδὲ οἶδα ἔγωγε τίνα δύναμιν ἔχουσιν αἱ φρένες, ὥστε φρονεῖν τε καὶ νοεῖν· ἡ καρδίη αἰσθάνεται τε τε μάλιστα καὶ αἱ φρένες· τῆς μέντοι φρονήσιος οὐδετέρῳ μέτεστιν, ἀλλὰ πάντων τουτέων ὁ ἐγκέφαλος αἰτιός ἐστι, πλὴν εἴ τι ὄνθρωπος ὑπερχαρείη ἐξ ἀδοκίτου ἢ ἀνιηθείη πηδῶσι καὶ ἄλλοις παρέχουσιν ὑπὸ λεπτότητος». Καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ ὁ τρόμος, ὅς ἐπιγίγνεται ἐν τῷ διαφράγματι κατὰ τινὰ ψυχικὰ πάθη, παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῆς δόξης ταύτης περὶ τῶν φρενῶν. Ὁ τρόμος οὗτος παρετηρήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν. Ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι στενάζει ὁ Ἀγαμέμνων, αἱ δὲ φρένες αὐτοῦ τρέμουσι

τρομέοντο δὲ οἱ φρένες ἐντός⁴⁾,

ὁμοίως δὲ τρέμουσιν αἱ φρένες τῶν φοβουμένων·

τρομέου δέ τε φρένα ναῦται

δειδιότες⁵⁾.

¹⁾ Πρὸς. Haeser I, 535.

²⁾ Πρὸς. καὶ περὶ πεπονθ. τόπ. I', 7.

³⁾ Πρὸς. Haeser, Gesch. d. Medicin³ 1875, σελ. 135 καὶ ἄλλ.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Κ 10.

⁵⁾ Ἰλιάδ. Ο 627.

Καὶ ὁ Πίνδαρος εἶπε

κεχείμανται φόβῳ φρένες¹⁾,

ἀλλαχοῦ δὲ « φρενῶν ταραχαί »²⁾. Οὐδείς δὲ ἀγνοεῖ τὸ τοῦ Σοφοκλέους « ἐκτέταμαι φοβερὰν φρένα δείματι πάλλων »³⁾, ἐν ᾧ περιφανῆς ὑπόκειται ἢ περὶ τῆς τοῦ διαφράγματος πάλσεως ἀντίληψις τῶν παλαιῶν.

Ἄλλ' εἰς τὴν γένεσιν τῆς δοξασίας ταύτης συνετέλεσε πιθανῶς καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι νόσος τῶν φρενῶν ἐπιφέρει ἀνωμαλίαν καὶ εἰς τὸν βίον τὸν ψυχικόν. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν· « ὅταν διὰ τὴν γεινίασιν ἐλκυσῶσιν (αἱ φρένες) ὑγρότητα θερμὴν ἢ περιττωματικὴν, εὐθὺς ἐπιδήλως ταραττει τὴν διάνοιαν καὶ τὴν αἴσθησιν· διὸ καὶ καλοῦνται φρένες ὡς μετέχουσαι τοῦ φρονεῖν· αἱ δὲ μετέχουσι μὲν οὐ, ἐγγὺς δὲ οὔσαι τῶν μετεχόντων ἐπίδηλον ποιοῦσι τὴν μεταβολὴν τῆς διανοίας »⁴⁾. ὁ δ' Ἀρεταῖος παρατήρησεν ὅτι ἡ μέλαινα χολὴ προσβάλλουσα τὰς φρένας ἐπιφέρει μελαγχολίαν καὶ ὀργὴν⁵⁾. Κατὰ δὲ τὸν Γαληνὸν « τὸν δὲ κάτω τοῦ θώρακος ὄρον οἱ μὲν παλαιοὶ πάντες ὠνόμαζον φρένας εἶθ' ἀπλῶς ἐπελθὼν αὐτοῖς εἶθ', ὡς τινες οἴονται, διότι φλεγμαίνοντος αὐτοῦ βλάπτονται τὴν φρόνησιν οἱ κάμνοντες »⁶⁾.

Πολλῶ δυσχερεστέρα ἀποβαίνει ἡ εὕρεσις τῆν λόγων, δι' οὓς τῶν σπλάγγνων τινὰ ὑπελήφθησαν εἰδικῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν αἰτίαι, οἷον τὸ ἦπαρ τῆς μαντικῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ἔρωτος παρ' Ἑλλησιν, οἱ νεφροὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις, ὁ σπλὴν τοῦ γέλωτος

¹⁾ Πυθ. 9, 38.

²⁾ Ὀλυμπ. 7, 30.

³⁾ Οἶδ. Τύρ. 158 (ἐκδ. Jebb. [1893], οὗ ἴδε καὶ τὸ σχόλιον).

⁴⁾ Περὶ ζ. μορ. Γ 10.

⁵⁾ Περὶ σημείων χρονίων καὶ ὀξείων παθῶν Α 1. Καὶ ὁ Ὅμηρος διὰ τοῦτο, κατ' Ἀρεταῖον, καλεῖ τὰς φρένας ἀμφιμελαίνας. Καὶ φαίνεται ἡ ἐρμηνεία αὕτη πιθανωτέρα τῆς τοῦ Εὐσταθίου νομίζοντος ὅτι αἱ φρένες ὠνόμασθησαν οὕτως ὡς κείμεναι ἐν τῷ σκότει τοῦ θώρακος. Ὁ Helbig, ὁ Buchholz καὶ ἄλλοι νομίζουσιν ὅτι ἀμφιμέλαιναι λέγονται αἱ φρένες ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἐπειδὴ περὶ αὐτὰς ὑπάρχουσι σπλάγγνα βαθύ ἐρυθρόν, σχεδὸν μέλαν ἔχοντα χρῶμα, τὸ ἦπαρ δὴ καὶ ἄλλα.

⁶⁾ Περὶ παθῶν V, 4. Πρὸς καὶ Haeser, I, 65.

παρά τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἄλλα παρ' ἄλλοις, ὡς εἶπομεν ἐν τοῖς πρόσθεν.

Περὶ τῆς χολῆς μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἐνομισθῆ ἔδρα τοῦ θυμοῦ καὶ ἐταυτίσθη τῇ ὀργῇ, ἐπειδὴ ἀφελεστέρα παρατήρησις παρήγαγε τὴν ὑπόληψιν ὅτι ἡ μέλαινα χολή, ἣτις ἐν τῷ σπληνὶ ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς κατὰ τοὺς παλαιούς, μόριά τινα τοῦ σώματος προσβάλλουσα παράγει μελαγχολίαν καὶ ὀργήν¹⁾. Παλαιὸν δίδαγμα τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν ὅτι ἐκ τῆς μείξεως τῶν ἐν τῷ σώματι ἐπικρατούντων χυμῶν, τοῦ αἵματος, τοῦ φλέγματος, τῆς κιτρίνης χολῆς καὶ τῆς χολῆς τῆς μελαίνης ἤρτηται ἡ εὐεξία καὶ καχεξία τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς²⁾. Ἐπὶ τῆς δόξης δὲ ταύτης ἐστηρίχθη ἡ ἀπὸ τοῦ Γαληνοῦ ὀρμηθεῖσα³⁾, ὕστερον δὲ μᾶλλον ἀναπτυχθεῖσα περὶ κράσεων θεωρία. Κατὰ ταύτην δὲ ἂν μὲν τὸ αἷμα ἐπικρατεῖ ἐν τῷ σώματι, καθίσταται ὁ ἄνθρωπος ταχύς ἐν τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ βούλεσθαι ἄλλ' ἀψίκορος· ἂν δὲ τὸ φλέγμα, νωθρότερος ἐν ταῖς ψυχικαῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ· ἂν δ' ἡ κιτρίνη χολή, εὐαίσθητος καὶ δραστήριος καὶ θαρραλέος· ἂν δ' ἡ μέλαινα χολή, ἔλαττον δεκτικὸς τῶν θύραθεν ἐρεθισμάτων καὶ δύσελπις καὶ ἀπαισιόδοξος⁴⁾. Παρὰ τοῖς Ἱπποκρατικοῖς συνήθης εἶναι ἡ ὑπόληψις ὅτι ἡ μέλαινα χολή

¹⁾ Κατὰ τοὺς Ἱπποκρατικούς (Haeser, I, 131 καὶ ἄλλ.) καὶ τὸν Γαληνόν (Haeser, I, 359) καὶ ἄλλους.

²⁾ Κατὰ Παρμενίδην, Ἀλκμέωνα, Ἐμπεδοκλέα καὶ ἄλλους ἡ σωματικὴ καὶ ψυχικὴ εὐεξία ἤρτηται ἐκ τῆς μείξεως τῶν ἐν τῷ σώματι στοιχείων.

³⁾ IV, 641. II, 573 κέξ. 789 κέξ. Kühn. Πρὸς καὶ Haeser, I, 131 καὶ ἄλλ. καὶ Siebeck, Gesch. d. Psychol., I, 2, 1884, σελ. 28 κέξ.

⁴⁾ Ὡς ἡ χολή, οὕτως ἐρρήθη τὸ φλέγμα περὶ ἐκφάνσεων ψυχικῶν καὶ γίνεται νῦν γρηῃσις τῆς λέξεως ταύτης ἐν πάσαις ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις. Ὡσαύτως δὲ περὶ ψυχικῶν ἐκδηλώσεων λέγονται τὸ χολερικὸς καὶ τὸ μελαγχολικὸς καὶ τᾶλλα ὀνόματα τὰ δηλοῦντα τὰς κράσεις. Νομίζομεν δὲ περιττόν νὰ εἰπωμεν ὅτι νῦν αἱ τῶν κράσεων διαφοραὶ ἐρμηνεύονται μᾶλλον ἐκ τῆς διαθέσεως καὶ τῆς ἐγερσιμότητος τῶν νεύρων ἐκάστου ἀτόμου, Ἐλάχιστη τῶν νεύρων ἐγερσιμότης, λέγει ὁ Henle, παράγει τὴν φλεγματικὴν κληθεῖσαν κρᾶσιν· μείζων δὲ μετὰ ταχείας τῶν νεύρων ἐξαντλήσεως τὴν αἱματώδη· μεγάλη δ' ἐγερσιμότης καὶ διάρκειά τὴν γολερικὴν· σφοδρὰ δ' ἐγερσιμότης μετὰ βροπῆς πρὸς συγκίνησιν τὴν μελαγχολικὴν (Anthropol. Vorträge, I. Heft, 1876, σελ. 118 κέξ. Πρὸς καὶ Ribot, les maladies de la personnalité¹⁹, 1907, σελ. 28).

εις ὄλον μὲν φερομένη τὸ σῶμα ἐπιληψίαν προξενεῖ, τὰς φρένας δὲ μολύνουσα μελαγχολίαν ¹⁾. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὅς ἐν τοῖς τοιούτοις ζητήμασι τοῖς ἰατροῖς ἔπεται, πλεῖστα νοσήματα γεννᾷ ἢ χολή, μετὰ φλέγματος δὲ μειγνυμένη ἐπιφέρει ἐπιληψίαν ²⁾. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Ἄρεταῖος περὶ τῆς μελαίνης χολῆς· « ἦν δὲ ἄνω ῥέπη ἐς στόμαχον ἢ ἐς φρένας, μελαγχολίην τεύχει. — ὀργὴ δὲ ἄκρητος καὶ λύπη καὶ κατηφείη δεινὴ· καὶ τούσδε οὖν μελαγχολικούς καλέομεν ³⁾. Ὁ δὲ Γαληνὸς ταύτη τῇ δόξῃ φιληδῶν πλειστάκις ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ῥοπῆς, ἣν ἢ χολὴ ἔχει ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον ⁴⁾.

Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὴν δόξαν περὶ τῶν σπλάγχων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς, τὰ δ' ἐκ τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν πορίσματα ἐν κεφαλαίῳ τάδε·

1) Πολλὰ τῶν σπλάγχων ἐκ παλαιοῦ ὑπελήφθησαν παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἔδρα τῆς ψυχῆς, μάλιστα δ' ἡ καρδία, αἱ φρένες, τὸ ἥπαρ μετὰ τῆς χολῆς, οἱ νεφροί. Καὶ νῦν δὲ ἡ δοξασία αὕτη παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις φέρεται καὶ ζῆ ἐν ταῖς γλώσσαις καὶ ταῖς φιλολογίαις τῶν λαῶν.

2) Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξέτασις ἤλεγξεν ἤδη ὅτι τὰ σπλάγχνα ταῦτα ἔμμεσον μόνον δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον ῥοπὴν, ἣτις γίνεται μάλιστα ἔκδηλος κατὰ τὰς παντοίας αὐτῶν παθήσεις.

3) Τελεσιουργεῖται δ' ἡ ῥοπή αὕτη τὸ μὲν διὰ τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος, ὅπερ συνδέει τὰ σπλάγχνα μετὰ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νωτιαίου, τὸ δὲ διὰ τοῦ κυκλοφορουμένου ἐν τῷ σώματι αἵματος, ὅπερ κατὰ τὰς ἀσθενείας τοῦ στομάχου καὶ

¹⁾ Πρὸλ. καὶ Κατσαρᾶ, Παθολ. τ. νεύρων καὶ ψυχιατρική, 1899, σελ. 371.

²⁾ Ἐν Τιμαίῳ. Πρὸλ. καὶ Haeser, I, 218.

³⁾ Περὶ σημείων χρονίων καὶ ὀξείων παθῶν Α Β. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι πρῶτος ὁ Ἄρεταῖος ἐχρήσατο τῷ ὄρω μελαγχολία ἐφ' ἧς καὶ νῦν ἐννοίας γίνεται χρῆσις αὐτοῦ (Πρὸλ. καὶ Haeser, I, 535).

⁴⁾ XIX, 619 Kühn. Πρὸλ. καὶ Haeser, I, 369.

τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν καὶ ἄλλων σπλάγχνων συνεπιφέρει στοιχεῖα τοῦ τε νευρικοῦ συστήματος παρακωλύοντα τὴν θρέψιν καὶ τὴν ἀρτίαν λειτουργίαν τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν.

4) Οὕτως ἐρμηνεύεται ὅτι ἐκ δυσπεψίας καὶ νοσημάτων τοῦ ἥπατος καὶ τῶν νεφρῶν καὶ ἄλλων σπλάγχνων προέρχονται ψυχικὰ νοσήματα, οἶον θλίψις, μελαγχολία, ὑποχονδρία, εὐοργησία φόβος τοῦ θανάτου, τάσις πρὸς αὐτοκτονίαν, ἔλλειψις προσοχῆς, ἀμνημοσύνη, παντοῖαι παραισθήσεις καὶ ψευδαισθησαί, ἔμμονοι ιδέαι, μανία.

5) Περὶ τοιαύτης δὲ μόνον ἐπιδράσεως τῶν σπλάγχνων ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον δυνάμεθα νὰ ποιῶμεθα λόγον, αὐτὰ δὲ τὰ σπλάγχνα ἀδύνατον νὰ ρηθῶσιν ἕδρα τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν.

6) Ἡ δὲ δόξα περὶ τῶν σπλάγχνων ὡς ἕδρας τῆς ψυχῆς προῆλθε, φαίνεται, ἐκ παρατηρήσεως ἀφελεστέρας καὶ πεπλανημένης. Εὐκόλως προσπίπτει εἰς τῶν ἀνθρώπων τὴν παρατήρησιν τὸ φαινόμενον ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι μετὰ τῆς ἀναπνοῆς συνδεδεμένη, ὡσαύτως δ' ὅτι τὸ αἷμα μέγιστα συμβάλλεται εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι κατὰ τὰ πάθη τὰ ψυχικὰ ἢ καρδία ταρασσεται καὶ ἐξ ἀνωμαλιῶν τῶν σπλάγχνων ἐπιγίγνεται νοσήματα τῆς ψυχῆς. Εὐχερεστάτη δ' ἦτο ἡ ἐκδοχὴ καθ' ἣν ἢ καρδία, ἥτις τοῦ αἵματος ἕδρα καὶ τῆς ἀναπνοῆς ἀρχὴ ἐνομισθη, καὶ καθ' ὅλου τὰ σπλάγχνα, ὧν πασχόντων ταρασσεται ὁ ψυχικὸς βίος ἢ τὰνάπαλιν, εἶναι δῆθεν ὄργανα τῶν φαινομένων τῶν ψυχικῶν.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΟΡΕΑΣ